

Dergimiz

Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı'nca Taranmaktadır.

İstem • Yıl:10 • Sayı:20 • 2012

HZ. ALİ'NİN ATADIĞI MISIR VALİLERİ VE MUÂVİYE'NİN ONLARLA MÜCADELESİNDE UYGULADIĞI METOTLAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÜZEL
Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZET

Hız. Ali ile Muâviye mücadelesi, mücadele alanının kilit noktalarından biri olan Mısır vilâyetinin Muâviye'nin eline geçmesiyle başka bir renge bürünmüş, Muâviye bu mücadelede Hız. Ali'yi siyaset silâhiyle Mısır kanadından vurmuş, ciddî şekilde güçlenmiş, bir anlamda mücadelenin yarısını kazanmıştır. Bu durumda Hız. Ali'nin Mısır'a atadığı valilerinin kimliği ve Muâviye'nin onlarla mücadelesinde kullandığı başlıca metotların irdelenmesi, Hız. Ali-Muâviye mücadelesinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu makalede Hız. Ali'nin Mısır valileriyle ilgili genel biyografik bilgiler verildikten sonra, Muâviye'nin Mısır valileriyle ilişkilerinde uyguladığı metotlar, temel kaynaklar muvacehesince, konumuzla ilgili yapılmış araştırmalar ve değerlendirmeler ışığında ele alınıp incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Hız. Ali, Muâviye b. Ebû Süfyan, Kays b. Sa'd, Muhammed b. Ebû Bekir, Eşter, Mısır.

ABSTRACT

An Evaluation on The Governors of EGYPT Appointed by Hız.Ali and on the Methods Muaviya Used with his Struggle Against them

The struggle between Hız. Ali and Muaviye (Muawiyah-founder of the Emevi dynasty, son of Harb) took a different shape with Muaviye's capturing the province of Egypt, which was one of the key points for the struggle, Muaviye struck Hız. Ali on the wings of Egypt, with his political gun and dropped his guard, considerably strengthened himself, and in this sense won half of the fight. In this case, scrutinizing the identity of the governors of Egypt appointed by Hız.Ali and the primary methods Muaviye used in struggle against them will provide a better understanding of the Hız. Ali - Muaviye struggle. After providing general biographical information regarding Hız. Ali's opinion of the governors of Egypt in this article, the methods Muaviye used concerning the relationship with the governors of Egypt, in line with the main sources, will be approached and examined within the light of analysis and research conducted on the subject.

Key words: Hız. Ali, Muaviya b. Abu Sufyan, Qays b. Sa'd, Muhammed b. Abu Bekir, Ashtar, Egypt

GİRİŞ

Hız. Osman'a muhalefet eden vilâyetlerden biri olan ve Hız. Ali'yle mücadelesinde Muâviye'nin önündeki önemli engellerden birini teşkil eden Mısır'ın

Muâviye'nin eline geçmesi, Cemel Vak'ası (36/656) ve Sıffin Savaşı (37/657) gibi Hz. Ali'yi ciddî anlamda etkileyen olaylardan biridir. Mısır gibi gerek coğrafî, gerek ekonomik, gerekse demografik yönden şartların aleyhinde olduğu bir vilâyet, Muâviye'nin Hz. Ali'yle mücadelesinde uyguladığı stratejilerini şekillendirecek özelliklere sahiptir. Bu sebeptendir ki Muâviye, Hz. Ali'nin diğer vilâyetlere atadığı valilerle herhangi bir diyaloga girme ihtiyacı hissetmemişken, ısrarla Mısır valileriyle taktiksel bir mücadele içine girmiştir. Bu bağlamda o, Hz. Ali'nin çok güvendiği, son derece kabiliyetli bir valisi olan Kays b. Sa'd'ı bir takım hilelerle azlettirmiş, onun yerine atanan Muhammed b. Ebû Bekir'i, sakın bir şekilde Mısır'da gelişmelerin seyrini takip eden Hz. Osman taraftarlarıyla çatışma içine sokmuş, Muhammed b. Ebû Bekir'in görevine devam etmesini sağlamıştır. Onun, yönetim anlayışları farklı olan bu valilerden her birine yaklaşım tarzı farklı olmuştur. Hz. Ali'nin Mısır'a atadığı valilerin tanınması ve Muâviye'nin onlarla ilişkilerinde kullandığı metotların bilinmesi, Hz. Ali ve Muâviye arasındaki mücadelenin arka plânını tespit noktasında faydalı olacaktır. Bu çalışmamızda önce Hz. Ali'nin Mısır valileri hakkında bilgi verilecek, sonra bu bilgiler ışığında Muâviye'nin onlarla ilişkilerinde kullandığı metotların tespiti yapılmaya çalışılacaktır.

A.HZ. ALİ'NİN ATADIĞI MISIR VALİLERİ

Kaynaklarda Hz. Ali'nin Mısır valileri olarak adı geçen şahıslar Muhammed b. Ebû Huzeyfe, Kays b. Sa'd, Muhammed b. Ebû Bekir ve Eşter en-Nehaî'dir. Bu valilerden son üçünün Hz. Ali tarafından vali olarak atandığı konusunda herhangi bir ihtilâf söz konusu değildir. Ancak Hz. Osman'ın hilâfetinin son günlerinde Mısır'a hâkim olan, Hz. Ali'nin hilâfetinin ilk günlerinde de bu hâkimiyetini sürdüren Muhammed b. Ebû Huzeyfe'nin Hz. Ali'nin Mısır valilerinden birisi olduğu konusunda nakledilen rivâyetlerde birlik sağlanamadığı dikkati çeker.

Bazı kaynaklara göre, Mısırlı muhalifler, Hz. Osman'ı muhasara için Medine'ye gittiklerinde, Muhammed b. Ebû Huzeyfe Mısır'da kalmış, Mısır valisi Abdullah b. Sa'd'ı şehirden kovmuş, oluşan otorite boşluğunu değerlendirip Mısır'a hâkim olmuş, Hz. Ali'nin halifelğine kadar da burada valilik yapmıştır.¹ İbnü'l-Esîr (v.630/1232), bu rivâyeti naklettikten sonra "bu rivâyetin doğru olmadığını, Hz. Ali'nin Mısır'a vali olarak atadığı ilk kişinin Kays b. Sa'd olduğunu"² belirtir. Konuyla ilgili farklı bir rivâyete göre, Hz. Ali, Muhammed b. Ebû Huzeyfe'yi Mısır'a vali olarak atamış, sonra onu azledip Kays b. Sa'd'ı atamıştır.³

¹ Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ, *Ensâbü'l-Eşrâf*, (thk.: Süheyl Zekkâr - Riyâd Zirikî), Beyrut 1996, III, 159-60; krş.: Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülük*, (thk.: Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm), Beyrut 1986, V, 106; İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem ve'l-Mülük*, (nşr.: Muhammed Abdülkâdir Atâ - Mustafa Abdülkâdir Atâ), Beyrut bty., V, 97; İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed, *Târîhu İbn Haldûn*, Beyrut bty., II, 1091.

² İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebû'l-Hasen Ali b. Ebû'l-Kerem, *el-Kâmil fî't-Târîh*, (thk.: Abdullah el-Kâdî), Beyrut 1995, II, 352.

³ İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen, *Târîhu Medîneti'd-Dimeşk*, (thk.: Mühîbüddîn Ebû Saîd Ömer b. Garâme), Beyrut 1996, XLIX, 426; Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *Siyeru A'lâmî'n-*

Muhammed b. Ebû Huzeyfe'nin Mısır'da valilik yaptığı süre ve Mısır'dan uzaklaştırılması konusunda nakledilen rivâyetlerde de birlik sağlanamamıştır. Muhammed b. Ebû Huzeyfe'nin, Hz. Ali'ye biat edilene kadar Mısır'da valilik yaptığını nakledenlere göre, Muhammed'i Muâviye ve Amr b. el-Âs etkisiz hâle getirmişlerdir. Kays b. Sa'd'ın vali olarak Mısır'a gönderilmesinden önce, Amr b. el-Âs şehre girmek istemiş, başaramayınca Muhammed b. Ebû Huzeyfe'yi bir hıleye 1000 adamıyla şehrin dışına çıkarmış, el-Arîş⁴ denilen yerde onu muhasara etmiş, adamlarından 30 kişiyle el-Ârîş kalesinden inmek zorunda bırakmış ve Muhammed'i öldürmüştür.⁵

Vâkıdî (v.207/822) kanalıyla gelen bu rivâyet sıhhatli görünmemektedir. Zira Hz. Ali, kendisine biat edildikten sonra Kays b. Sa'd'ı vali olarak Mısır'a tayin etmiştir. Eğer Amr b. el-Âs Mısır'a Kays b. Sa'd'dan önce girsedi, şehirde vali olmadığından Mısır'ı tamamen hâkimiyet altına alırdı. Bilindiği üzere Muâviye ve Amr b. el-Âs, Mısır'ı Sıffin Savaşı'ndan sonra ele geçirmişlerdir.⁶

Ebû Mihnef'ten (v.157/774) nakledilen şu rivâyet bu görüşleri teyit eder mahiyettedir: Hz. Osman muhasara edilince, Mısır valisi Abdullah b. Sa'd şehrin dışına çıkıp gelip geçenlerden Hz. Osman'ın durumu hakkında bilgiler öğrenmeye çalıştı. Karşılaştığı bir kişi ona, Hz. Osman'ın şehit edildiğini, Hz. Ali'nin halife seçildiğini söyledi. Haberi veren kişi, konuştuğu kişinin Abdullah b. Sa'd olduğunu öğrenince ona: "Eğer canını kurtarmak istersen buradan çık git. Ali, seni ve adamlarını yakalarsa ya öldürecek ya sürgün edecektir" dedi ve Kays b. Sa'd'ın da Mısır'a vali olarak atandığını ilâve etti. Abdullah b. Sa'd ise: "Cenâb-ı Hak, Muhammed b. Ebû Huzeyfe'yi Mısır'dan uzaklaştırdı öyle mi? Doğrusu o bunu hak etmişti. O, kendisini terbiye ettiği, yetiştirdiği, iyilikler yaptığı halde Hz. Osman'a isyan etmiş, halkı da isyana teşvik etmişti. Medine'ye giden isyancıları da o organize etti ve Hz. Osman'ın şehadetine sebep oldu. Şimdi kendisine de Hz. Osman'a da uzak olan birisi vali olarak atandı. Muhammed b. Ebû Huzeyfe hâkim olduğu şehre bir ay bile sahip olup imkânlarından yararlanamadı" dedi.⁷ İbnü'l-Esîr (v.630/1232), bu rivâyetin Kays b. Sa'd'ın, Muhammed b. Ebû Huzeyfe hayattayken vali olduğuna delil teşkil ettiğini,⁸ söylemektedir.

Naklettiğimiz rivâyetler paralelinde Muhammed b. Ebû Huzeyfe'nin, Hz. Osman'ı muhasara etmek amacıyla Mısır'a giden muhalif gruba katılmayıp şehirde kaldığını, oluşturduğu kamuoyu desteğiyle Hz. Osman'ın valisi Abdullah b.

→ →

Nûbelâ, (thk.: Şuayb el-Arnâvût), Müessesetü'r-Risâle, 1985, III, 480.

⁴ el-Arîş: Mısır sınırları içinde bulunan eski bir yerleşim birimidir. Şehrin verimli topraklara sahip arazisinde hurma ve nar yetiştiriciliği yaygındır ve ticaret gelişmiştir. Bk.: Yâkût el-Hamevî, Şihâbüddîn Ebû-Abdullah, *Mu'cemü'l-Büldân*, Beyrut 1957, IV, 114.

⁵ Taberî, *Târih*, IV, 546; V, 106.

⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 352; İbn Haldûn, *Târih*, II, 1091-92; Muhammed Rıza, *el-İmam Ali b. Ebî Tâlib*, Beyrut bty., s. 135.

⁷ Taberî, *Târih*, IV, 547; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 353; Muhammed Rıza, *el-İmam Ali*, s. 135-36.

⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 353.

Sa'd'ı şehirden kovarak Mısır'a hâkim olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumda o, Hz. Ali tarafından atanmış resmî bir vali olarak görünmemektedir. Mısır'daki hâkimiyet süresi ise Hz. Ali'nin Mısır valiliğine atadığı Kays b. Sa'd'ın şehre gelişine kadar geçen yaklaşık birkaç aylık zaman dilimidir.

1- Kays b. Sa'd (v. 59/679 veya 60/680)⁹

Kays b. Sa'd b. Düleym b. Hârise,¹⁰ Ebû Abdülmelik¹¹ ve Ebû Abdullah¹² künyeleriyle maruftur. Babası onu Hz. Peygamber'in hizmetine vermiş,¹³ 10 yıl Hz. Peygamber'in hizmetinde bulunmuştur.¹⁴ Bazı gazvelerde Rasûlullah'ın sancağını taşıyan Kays b. Sa'd,¹⁵ Hz. Peygamber'in yanında emîrin huzurundaki şurtanın mevkiindeydi¹⁶ ve kendisine zekât mallarını koruma görevi de tevdi edilmişti.¹⁷ O, sahâbî arasında siyaset bilen, işlerin özüne vâkif,¹⁸ ileri görüşlü, kahraman bir kimse olarak temayüz etmiş,¹⁹ Arap dâhilerinden birisi olarak zikredilmiştir.²⁰ Kays b. Sa'd'dan nakledilen şu ifadeler konuyla ilgili fikir vermektedir: "Rasûlullah'ın hilenin cehenneme götürdüğüne dair hadisi olmasaydı, ümmetin en tuzak kuran hilecisi olurum. Şayet Müslüman olmasaydım, hiçbir Arap, hileme güç yetiremezdi."²¹ "Eğer hile fücür olmasaydı, hilenin en alâsını yapar, Şam halkını karıştırırdım."²² Kays b. Sa'd'ın kaynaklarda öne çıkan bazı

⁹ Kays b. Sa'd'ın hayatı hakkında geniş bilgi için bk.: Bakır, Abdülhalık, "Kays b. Sa'd", DİA, Ankara 2002, XXV, s. 93; Deniz, Ramazan, *Hz. Ali'nin Mısır Valisi Kays b. Sa'd'ın Hayatı ve Kişiliği*, DEÜSBE, İzmir 2007, yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

¹⁰ Kindî, Ebû Ömer Yûsuf, *Kitâbü'l-Vulât ve'l-Kudât*, Beyrut 1908, s. 20; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, III, 102.

¹¹ İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut bty., VI, 52; İbn Asâkir, *Târîhu Medîne*, XLIX, 400.

¹² İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimeşk*, XLIX, 399. İbn Hacer, bu künyelerle birlikte "Ebû'l-Fazl" künyesini de verir. Bk.: İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, (thk.: Ali Muhammed el-Becâvî), Beyrut 1992, V, 473.

¹³ İbn Haldûn, *Târîh*, III, 422.

¹⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Medîne*, XLIX, 405-406; İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 474; Ahmed Cevdet Paşa, *Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârîhi Hulefâ*, (sad.: Ali Arslan), İstanbul 1980, I, 496-98.

¹⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 326; II, 132; İbn Asâkir, *Târîhu Medîne*, XLIX, 401, 403; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, III, 103; İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 560; Kettânî, Muhammed Abdülhay, *et-Terâtibü'l-İdariyye*, (çev.: Ahmet Özel), İstanbul 1993, II, 78; Kandehevî, M. Yûsuf, *Hayâtü's-Sahâbe*, (çev.: Sitki Güllü), İstanbul 1996, II, 254.

¹⁶ İbn Abdülberr, Ebû Ömer Yûsuf el-Kurtubî, *el-İstî'âb fî Ma'rîfeti'l-Ashâb*, (nşr.: Ali Muhammed el-Becâvî), Kahire bty., III, 1289; İbn Asâkir, *Târîhu Medîne*, XLIX, 402-403, 406; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, III, a.y.; İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 474; Kettânî, *et-Terâtibü'l-İdariyye*, I, 14-15.

¹⁷ İbn Abdülberr, *el-İstî'âb*, III, a.y.; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, III, 104.

¹⁸ Taberî, *Târîh*, IV, 550; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 335; İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 474; Hudaîrî Bek, Muhammed, *Muhâdarâtü Târîhi'l-Ümeme'l-İslâmiyye*, Beyrut bty., s. 76.

¹⁹ Taberî, *Târîh*, IV, 552; Kindî, *Kitâbü'l-Vulât*, s. 21; İbn Asâkir, *Târîhu Medîne*, XLIX, 425; İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 474; Hasan İbrahim Hasan, *Siyasî-Dinî- Kültürel- Sosyal İslâm Tarihi*, (çev.: İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş), İstanbul 1985, I, 345.

²⁰ San'ânî, Ebû Bekr Abdürezzâk, *el-Musannef*, Beyrut 1972, V, 458-59, 463; İbn Asâkir, *Târîhu Medîne*, XLIX, 402; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, III, 108; İbnü'l-Verdî, Zeynüddîn Ömer b. Muzafer, *Târîhu İbnü'l-Verdî*, Beyrut, 1996, I, 149; İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, a.y; Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, İstanbul 1986, II, 502.

²¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, III, 107-108.

²² İbn Asâkir, *Târîhu Medîne*, XLIX.

özellikleri; cömert,²³ zahit, saygın, cengâver,²⁴ iri cüsseli ve uzun boylu oluşudur.²⁵

Hız. Ebû Bekir ve Hız. Ömer dönemlerindeki fetih hareketlerine katılan Kays b. Sa'd'ın Hız. Osman döneminde isminden bahsedilmez. Buradan onun Hız. Osman'ın hilâfetinden memnun olmadığı anlaşılmalıdır.²⁶ Kays b. Sa'd'ın hayatındaki hareketli dönem, Hız. Ali'nin hilâfeti döneminde Mısır valiliğine atanmasıyla başlar.

Hız. Ali, 36/656 yılında valilerin tayinini yaptığı zaman, Mısır'a Kays b. Sa'd'ı atadı.²⁷ 36 Safer/656 Ağustos ayında Ubeydullah b. Ebû Râfi tarafından tayin mektubu yazıldı.²⁸ Hız. Ali, diğer vilâyetlere atadığı valilerinden farklı olarak Kays b. Sa'd'a, güvendiği askerlerden oluşturacağı bir orduyla Mısır'a gitmesini,²⁹ böyle bir hareketle düşmana gözdağı verirken, dostlarına da güven vereceğini söylemiş, halktan iyi niyetli kişilere hoşgörülle yaklaşmasını, kötü niyetli kişilere karşı da sert bir siyaset izlemesini; ancak genel anlamda halka yumuşak ve hoşgörülü bir tavır sergilemesini tavsiye etmişti.³⁰

Hız. Ali'nin tavsiyelerini dinledikten sonra, Mısır'a herhangi bir orduyla gitmeyeceğini, sadece ailesini götürceğini, onları hoşgörülle yönetmek konusunda da Allah'ın yardımını umduğunu söyleyerek, görev yerine ailesiyle birlikte hareket eden Kays b. Sa'd,³¹ yolda Mısırlı bir grupla karşılaşmış, onlara kendisinin "Hız. Osman'ın muhaliflerinden birisi olduğunu" söyleyince, Mısır'a girmesine müsaade edilmiş,³² herhangi bir güçlkle karşılaşmadan³³ 37 Rebiülevvel/657 Ağustos ayında görev yerine gelmiştir.³⁴

Kays b. Sa'd, görevine başlayınca vakit geçirmeden Mısırlılar'ı topladı, onlara Hız. Ali'nin mektubunu okudu. Mektupta Hız. Ali, kendisinden önceki halifelele ilgili bilgi verdikten sonra, kendisine biat edildiğini ve Mısır halkının da bia-

²³ Belâzürî, *Ensâb*, III, 161, 164; İbn Asâkir, *Târîhu Medîne*, XLIX, 402; Zehebî, *Siyeru A'lâmî'n-Nübelâ*, III, 105-106; İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 474; İbnü'l-İmâd, Abdü'l-Hayy b. Ahmed, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, (thk.: Abdülkadir el-Arnaût - Mahmûd el-Arnaût) byy., 1986, I, 85

²⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Medîne*, XLIX, 432-33.

²⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Medîne*, XLIX, 404, 432-33; Kettânî, *et-Terâtîbü'l-Hdariyye*, III, 190.

²⁶ Ayar, Kenan, "Sahabe Dönemi İktidar Mücadelesinde Arap Dâhilerinden Kays b. Sa'd", *OMÜİFD*, Samsun 2005, sayı: 20-21, s. 122.

²⁷ Taberî, *Târîh*, IV, 442, 546-48; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 354; İbnü'l-Verdî, *Târîh*, I, 148; İbn Kesir, *Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer, el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut 1861, VII, 229, 251.

²⁸ Taberî, *Târîh*, IV, 549; Ahmed Cevdet Paşa, *Kısâs-ı Enbiyâ*, I, 497.

²⁹ Abdülhâlık Bakır, Hız. Ali'nin bu tavrının Kays b. Sa'd'ın Hız. Peygamber'in katında sahip olduğu mevkiyle ilgili olduğunu söyler. Bk.: Bakır, Abdülhâlık, *Hız. Ali Dönemi*, Ankara 1991, s. 89. Bize göre esas sebep Mısır'ın stratejik konumuyla alakalıdır. Zira o an Mısır'da Hız. Osman'ın kanını talep eden bir grup insan bulunmaktadır.

³⁰ Taberî, *Târîh*, IV, 547-48; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 54; Nüveyrî, Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûnî'l-Edeb*, (thk.: Muhammed Rif'at Fethullah), Kahire 1985, XX, 191.

³¹ Taberî, *Târîh*, IV, 548; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, a.y.

³² Taberî, *Târîh*, IV, 442; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 309.

³³ Tâhâ Hüseyin, *İslâmiyyât el-Fitnetü'l-Kübrâ-I*, Beyrut 1984, s. 852.

³⁴ Kindî, *Kitâbü'l-Vulât*, s. 20; Hasan İbrahim, *İslâm Tarihi*, I, 345.

te katılmalarını yazıyor ve onlara, Kur'ân ve Sünnet üzere idarecilik yapacağına dair teminat veriyordu.³⁵ Hz. Ali'nin mektubu okunduktan sonra Kays, halkı Hz. Ali'ye biat etmeye çağırırdı. Haribta³⁶ denilen bir köyde meskûn olanların dışındaki Mısır halkı yeni Halife'ye biat etti. Haribta'daki sayıları 10 000 civarında olan halk, Hz. Osman'ın öldürülmesini içlerine sindirememiş, bu sebeple de Hz. Ali'ye biat etmemişti. Bunların içerisinde Mesleme b. Muhalled, Muâviye b. Hudeyc, Yezîd b. Hâris, Büsr b. Ebû Ertât gibi sahâbî içinde temayüz etmiş zevat vardı.³⁷

Kays b. Sa'd, bu muhalif gruba kuvvet kullanmanın olumlu netice vermediğini çok iyi kavradığından onlara karşı hoşgörüyü dayalı bir siyaset izledi.³⁸ Ahmed Cevdet Paşa, Kays'ın bu tutumunu, Haribtalılar'ın Muâviye'ye bağlanacaklarından duyduğu endişeye bağlar.³⁹ Muhalif grubun ileri gelenlerinden bazı kişilerin, Muâviye'yle mektuplaştıklarını⁴⁰ ve Muâviye'nin Mısır üzerindeki plânlarını Haribta'daki Hz. Osman taraftarları üzerine yaptığını⁴¹ düşündüğümüzde, Kays b. Sa'd'ın muhaliflere hoşgörülle yaklaşmaktan başka alternatifinin olmadığı sonucuna ulaşabiliriz.

Konuya muhalifler açısından baktığımızda onların da siyasî manevralar yaptıklarını görürüz. Onlar Kays'a: "Ali'ye biat etmeyiz, sana karşı da savaşmayız. Burası senin de toprağındır. Fakat biz insanların şu an içinde buldukları belirsizlik hâlinin sonucunu görene kadar biat etmemekte kararlıyız" dediler. Mesleme b. Muhalled, validen Hz. Osman'ın kanını talep edince, Kays, ona: "Vallahi, Şam'dan Mısır'a kadar her yer benim olsa bile seninle savaşmayacağım" dedi. Bunun üzerine Mesleme, düşmanlıktan vazgeçti.⁴²

Kays, izlediği bu siyasî anlayışıyla Mısır'ı kontrol altına aldı, şehirde sükûneti sağladı,⁴³ muhaliflere rızık, atâ konusunda cömert davrandı, ikramlarda bulundu.⁴⁴ Onlardan da haraç ve zekâtlarını sorunsuz bir şekilde tahsil etti.⁴⁵ Bu

³⁵ Belâzürî, *Ensâb*, III, 161; Taberî, *Târih*, IV, 548-49; krş.: İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 354; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VIII, 251-52; İbn Tağrıberdî, *Cemâlüddîn Ebû'l-Mehâsin, en-Nücümü'z-Zâhira fî Mü'lûki Mısır ve'l-Kahira*, Kahire bty., I, 98.

³⁶ Haribta: İskenderiye şehri yakınlarında bir kasabadır. Harabeye döndüğü için günümüzde yeri bilinmemektedir. Bazı kaynaklarda kasabanın ismi Harenbe olarak zikredilir, ancak bu telâffuz şekli yanlıştır. Bk.: Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III, 355. Kasabada bulunan 10 000 kişilik halk Hz. Ali'ye biat etmemişti. Bk.: San'ânî, *el-Musannef*, V, 459.

³⁷ Belâzürî, *Ensâb*, III, 162; Taberî, *Târih*, IV, 549; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 354; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 252.

³⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Medîne*, XLIX, 425; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, III, 109; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhira*, I, 107.

³⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *Kisâs-ı Enbiyâ*, I, 496.

⁴⁰ Minkârî, Nasr b. Müzâhim, *Vak'atü's-Sıffin*, (thk.: Abdüsselâm Muhammed Hârûn), Kahire, 1981, s. 128; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 150.

⁴¹ Aycan, *İrfan, Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyân*, Ankara 1990, s. 160.

⁴² Belâzürî, *Ensâb*, III, 162.

⁴³ Ebû'l-Fidâ, İmâdüddîn İsmâil b. Muhammed, *el-Muhtasâr fî Ahvâli'l-Beşer*, Beyrut 1997, I, 243; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, III, 109.

⁴⁴ Kindî, *Kitâbü'l-Vulât*, s. 20; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, III, a.y.

⁴⁵ Taberî, *Târih*, IV, 560; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 355; Ahmed Cevdet Paşa, *Kisâs-ı Enbiyâ*, I, 496; Muhammed Riza, *el-İmam Ali*, s. 139.

uzlaşmacı tavır karşısında muhalifler herhangi bir isyan çıkarmayıp, gelişmelerin sonucunu beklemeye başladılar.⁴⁶

Mısır, Muâviye'nin önem verdiği bir vilâyetti.⁴⁷ Onun nazarında insanların en tehlikelisi Mısır halkı idi ve bu insanlara Kays'ın valilik yapması tehlikenin boyutunu artırıyordu.⁴⁸ Çünkü onun muhtemel bir savaşta hem Irak, hem Mısır tarafından gelecek iki ordunun arasında sıkışıp kalması söz konusuydu.⁴⁹ Bu durumdan son derece rahatsız olan Muâviye,⁵⁰ önce Kays'ı kendi safına çekip onun yardımını almayı, şayet bunu başaramazsa Hz. Ali'yle Kays'ın arasını açmayı düşündü.⁵¹ Böylece o, bir şekilde Kays'ın Mısır valiliğinden uzaklaşmasını sağlamış olacaktı.

Muâviye, Kays'a bir mektup yazarak onun tepkisini öğrenmek istedi.⁵² Mektubunda, Hz. Ali ve Kays'ı Hz. Osman'ı öldürenlerin suç ortağı olmakla itham ediyor, ondan tövbe etmesini ve Hz. Osman'ın intikamını almak isteyenlere katılmasını istiyor, bunu yaparsa Mısır valiliği dışında⁵³ her ne isterse istediği şeylerin kendisine verileceğini vadediyordu.⁵⁴ Mektubun üslûbu ve muhtevasına baktığımız zaman, Muâviye'nin esas amacının, Hz. Ali'nin Mısır valisi olan Kays'ın "kendisini muhatap kabul etmesini sağlamak" olduğunu görürüz. O, hem bağlı bulunduğu Hz. Ali'yi, hem de Kays'ı Hz. Osman'ın katilleriyle suç ortağı kabul etmekte ve sonra Kays'a bir takım vaatlerde bulunmaktadır. Ancak bunları yaparken herhangi bir resmî sıfatı bulunmamaktadır ve Kays'a valiliğini vadettiği yerler de Hz. Ali'nin yönetiminde olan vilâyetlerdir.

Kays, Muâviye'nin mektubunu okuduktan sonra, ona temkinli bir yaklaşımla, yumuşak bir üslûpla cevap yazdı;⁵⁵ doğrudan Muâviye'ye muhalefet etmedi, görüşlerini de onaylamadı.⁵⁶ Kays'ın bu mektubunda kullandığı savunmacı

⁴⁶ Tâhâ Hüseyin, *İslâmiyyât el-Fitnetü'l-Kübrâ-I*, s. 852.

⁴⁷ el-İmâme ve's-Siyâse, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe'ye atfedilen ancak ona ait olmayan müellifi meçhul eser, Mısır 1963, I, 95.

⁴⁸ İbnü'l-Esir, el-Kâmil, II, 355; İbn Haldûn, *Târih*, II, 1013.

⁴⁹ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XX, 192; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhira*, I, 98.

⁵⁰ Minkârî, *Vak'atü's-Sıffîn*, s. 128; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 149; Hudaî Bek, *Muhâdarât*, s. 76; Abdülkerîm el-Hatîb, *Ali b. Ebî Tâlib*, Beyrut 1975, s. 410.

⁵¹ Abdülkerîm el-Hatîb, *Ali b. Ebî Tâlib*, a.y. Kanaatimizce Muâviye, Kays'ın kendi tarafına geçmeyeceğinin bilincinde olmalıdır. Onun amacı da Kays'ı valilikten azlettirmektir.

⁵² Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb, *Târihu'l-Ya'kûbî*, Beyrut 1960, II, 186; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhira*, I, 99; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, III, 108.

⁵³ Bazı rivâyetlere göre; Amr b. el-Âs, Muâviye b. Ebû Süfyan'la, Mısır'ı kendisine vermesi karşılığında anlaşmış, Muâviye de teklifini kabul etmişti. Bk.: *el-İmâme*, I, 97; Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen, *Mürûcü'z-Zehab ve Meâdinü'l-Cevher*, (thk. M. Muhyiddîn Abdülhamîd), Mısır 1964, II, 363; Fiğlâlî, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, Ankara 1993, s. 42. Adnan Demircan, bu rivâyetlerin temkinli karşılanması gerektiğini söylemektedir. Yorumlar için bk.: Demircan, *Ali - Muâviye Kavgası*, İstanbul 2002, 82.

⁵⁴ Belâzürî, *Ensâb*, III, 162; Ya'kûbî, *Târih*, II, 136; Taberî, *Târih*, IV, 550-51; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 355.

⁵⁵ İbn Asâkir, *Târihu Medîne*, XLIX, 424; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XX, 193; Muhammed Rıza, *el-İmam Ali*, s. 140.

⁵⁶ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XX, a.y.; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 252; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhira*, I, 99-100.

üslûp dikkat çekmektedir. O, Hz. Osman'ın öldürülmesi konusunda kendisine yapılan ithamlardan berî olduğunu, Muâviye'ye tâbi olmak konusunu düşünmek istediğini ifade etmekte, ona karşı hoşlanmayacağı bir davranışta bulunmayacağını teminatını vermektedir.⁵⁷ Bu üslûbun gerekçesini İbn Kesîr (v.774/1373), Kays'ın Muâviye'ye –Şam'a– yakın, Hz. Ali'ye –Merkeze– uzak olmasına bağlar.⁵⁸ Konuyla ilgili bir başka yaklaşım da şu şekildedir: “Kays, barışı kendisinin bozmadığını, hile ve entrikaları da kendisinin başlatmadığını vurgulamak istiyordu.”⁵⁹

Bize göre herhangi bir resmî görevi, sıfatı olmadığı, dahası bir vali olarak emir alacağı, hesap vereceği yegâne mercî Halifelik makamı olduğu halde, Muâviye'nin otoriter bir üslûpla yazılmış mektubuna Kays'ın cevap vermesi, onu muhatap kabul etmesi ve ona meşrûiyet kazandırması diplomatik teamülere uygun bir hareket olarak görünmemektedir. Dolayısıyla Kays'ın bu tavrını siyasî bir hata olarak değerlendirebiliriz. Onun bu hatası daha sonra azledilmesinde önemli bir etken olarak karşısına çıkmıştır. Bu bağlamda Kays'ın Muâviye'ye gönderdiği bu mektupla ilgili olarak “mektubun dâhiyâne, düşündürücü bir mektup olduğu”, “mektupta, Mısır'ı Hz. Ali'nin karşıtlarına kaptırmamak için oyalama taktiğine başvurduğu”, “Muâviye'yi karşısına almamak için onu uzun vadeli umutlara bağlama çabasında olduğu”⁶⁰ şeklinde yapılan yorumların ihtiyatla karşılanması gerektiğini düşünüyoruz.

Kays'ın gönderdiği cevabî mektupla hedefine bir adım yaklaşan Muâviye, ona ikinci bir mektup daha gönderdi. Ancak bu mektubun üslûbu sertti. O, otoriter ve tehditkâr ifadelere yer verdiği mektubunda şunları söylüyordu: “Beni kandıracağını sanıyorsan, aldaniyorsun. Mektubundan dostum ya da düşmanım olduğunu açık bir şekilde anlayamadım. Benim gibi birisini hileyle kandıramazsın. Bil ki çok sayıda adama, birçok imkâna, en iyi atlara ve silâhlara sahip benim gibi birisinin mağlup olması imkânsızdır.”⁶¹

Muâviye'nin, Kays gibi dirayetli bir valiyi, yazdığı mektuplarla kendi safına çekeceğine inanması bize göre mantıklı görünmemektedir. Zaten böyle kolayca saf değiştirecek birisi kendi tarafına da geçse güven veren bir kişi olmayacaktır. Kanaatimizce o, Kays'ı tahrik edip aralarındaki mektuplaşmaların devam etmesini istemekte ve bu konuda ileride Hz. Ali'nin Kays'tan şüphelenmesi için oluşturacağı kamuoyuna zemin hazırlamaktadır. Yani onun esas amacının Kays'ı kendi tarafına çekmeye değil, Mısır valiliğinden uzaklaştırmaya yönelik olduğunu söyleyebiliriz.

⁵⁷ Belâzürî, *Ensâb*, III, 162; Taberî, *Târih*, IV, 551; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 355; İbn Haldûn, *Târih*, II, 1093; Hudarî Bek, *Muhâdarât*, s. 76.

⁵⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 252.

⁵⁹ Abdülkerîm el-Hatîb, *Ali b. Ebî Tâlib*, s. 414.

⁶⁰ Bakır, *Hz. Ali Dönemi*, s. 92.

⁶¹ Mektubun tam metni için bk.: Taberî, *Târih*, IV, 551–52; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 355; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XX, 194; İbn Haldûn, *Târih*, II, 1093; Abdülkerîm el-Hatîb, *Ali b. Ebî Tâlib*, s. 413–14.

Kays, Muâviye'nin gönderdiği üslubu sert mektubuna, aynı sertlikle cevap verdi.⁶² Mektubunda Muâviye'nin kendisini kandırmaya çalıştığının farkında olduğunu, Halifelik makamına Hz. Ali'yi lâyık gördüğünü ve ona itaat ettiğini vurgularken, Muâviye'nin tehditlerine de aynı tehditkâr ifadelerle cevap verdi.⁶³ Kays bu mektubunda “bulunduğu yerin Hz. Ali'nin yanında olduğunu net bir şekilde ifade etmiş, herhangi bir taviz vermemiştir.”⁶⁴ Kanaatimizce bu cevap Muâviye için bir sürpriz olmamış, onu hayal kırıklığına uğratmamıştır.

Bazı kaynaklarda Kays'ın bu mektubuna Muâviye'nin “Ey Yahûdi oğlu Yahûdi!” hitabıyla başlayan, hakaret ifadeleriyle kaleme alınmış bir mektup gönderdiği, Kays'ın da cevaben: “Ey put oğlu put! İslâm'a istemeyerek girdiniz, gönüllü olarak çıktınız” diye yazdığı rivâyet edilmektedir.⁶⁵

Muâviye, Kays'ın mektuplarına cevap vermesi ve kendisini muhatap kabul etmesiyle plânının ilk aşamasını tamamlamış oldu. Bu aşama ona, Kays'ın kendi safına geçtiğine dair kamuoyu oluşturmak, böylece Hz. Ali'yi en güvendiği valisi hakkında şüpheyi düşürmek imkânını sağlayacaktı. Kendisinin kaleme aldığı bir mektubu Şamlılar'a gösterdi ve onlara mektubun kendisine Kays tarafından gönderildiğini söyledi. Mektupta Kays'ın işlediği günahlarından dolayı nedamet duyduğu, günahlarına tövbe ettiği, haksız bir şekilde öldürülen Hz. Osman'ın kanını talep edenlere tâbi olduğu, bu mücadelede Şamlılar'a asker ve teçhizat desteği vereceği hususları vurgulanıyordu.⁶⁶ Muâviye, mektubu okuttuktan sonra Şamlılar'a; Kays'a iyi davranmalarını, onun kendi adamları olduğunu tembihliyor, inandırıcılığını pekiştirmek için Kays'ın Mısır'daki Hz. Osman taraftarlarına gösterdiği hoşgörülü, yardımsever ve cömert yaklaşımını hatırlatıyordu.⁶⁷ Sonra yanında bulunan Amr b. el-Âs'a: “Yedi sekiz güne kalmaz bu haberler Ali'ye ulaşır, o da valisini azleder. Kays'ın dışında Mısır'a vali olarak kim gönderilirse gönderilsin bize güçlük çıkarmaz” dedi.⁶⁸

Şamlılar arasında yayılan “Kays'ın, Muâviye'nin safına geçtiğine” yönelik şayialar, çok geçmeden Irak'a da sirayet etti.⁶⁹ Muhammed b. Ebû Bekir ve Muhammed b. Ca'fer, Kays'la ilgili dedikoduları Hz. Ali'ye ulaştırdılar. Şam'dan gelen istihbarat bilgileri de onları doğruladı.⁷⁰ Valisine çok güvenen Hz. Ali, haberlere inanmak istemedi; “Kays'ı çok iyi tanıdığını, onun kendisine asla ihanet

⁶² İbn Asâkir, *Târîhu Medîne*, XLIX, 424; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhira*, I, 100; Muhammed Rıza, *el-İmam Ali*, s. 142.

⁶³ Taberî, *Târîh*, IV, 551-52; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 355; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhira*, I, a.y.

⁶⁴ Belâzürî, *Ensâb*, III, 162; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 252; İbn Haldûn, *Târîh*, II, 1093.

⁶⁵ Belâzürî, *Ensâb*, III, 163; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 187; İbn Asâkir, *Târîhu Medîne*, XLIX, 430; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, III, 111.

⁶⁶ Belâzürî, *Ensâb*, III, 163; Taberî, *Târîh*, IV, 553; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, III, 109.

⁶⁷ San'ânî, *el-Musannef*, V, 459; Taberî, *Târîh*, IV, 552; Kindî, *Kitâbü'l-Vulât*, s. 21; İbn Asâkir, *Târîhu Medîne*, XLIX, 425; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 356.

⁶⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Medîne*, XLIX, a.y.; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, III, 109.

⁶⁹ San'ânî, *el-Musannef*, V, 459; Kindî, *Kitâbü'l-Vulât*, s. 21-22.

⁷⁰ Taberî, *Târîh*, IV, 552; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 355-56.

etmeyeceğini” söyledi.⁷¹ Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Ca’fer’i çağırarak onlarla durumu müzakere eden Hz. Ali’ye,⁷² Abdullah b. Ca’fer ısrarla Kays’ın görevden alınmasını teklif etti.⁷³ Onun ısrarlı tutumunun, anne bir kardeşi olan Muhammed b. Ebû Bekir’in Kays’ın yerine Mısır’a tayinini sağlamak gayesine matuf olduğu söylenir.⁷⁴

Hz. Ali, haberlerin künhüne vâkıf olmak için durum değerlendirmesi yaparken, kendisine içerik itibariyle Abdullah b. Ca’fer’in görüşlerine mesnet teşkil edecek Kays b. Sa’d imzalı bir mektup⁷⁵ geldi. Kays, Hz. Ali’ye Mısır’daki bazı insanların biat etmediğini, kendisinin bu konuda onları zorlamadığını, onları idare ettiğini bildiriyordu. Abdullah b. Ca’fer, Hz. Ali’ye: “Kays’tan emin olmak istiyorsan, ona Hz. Ali’ye biat etmeyenleri öldürmesini emret. Emrine göstereceği tepki, onun esas niyetini ortaya çıkaracaktır” dedi. Hz. Ali de valisine “Kendisine biat etmeyenlerle savaşmasını, onları öldürmesini emreden” bir mektup gönderdi.⁷⁶

Kays, Hz. Ali’den gelen mektuba yazdığı cevabî mektubunda “Biat etmeyen Mısırlılar’ın içerisinde Muâviye b. Hudeyc, Mesleme b. Muhalled, Büsr b. Ebû Ertât gibi seçkin kişilerin olduğunu, şu an onların güvenlerini kazandığını; sorun çıkarmadıklarını, onlarla savaşmanın Muâviye’nin işine yarayacağını” yazdı ve “onları nasıl idare edeceğimi ben bilirim”⁷⁷ diyerek, Mısır’daki şartların faklı olduğunu vurguladı.

Bu mektup, Hz. Ali’yi tatmin etmedi ve valisine aynı emri tekrarladı. Hz. Ali’nin konuyu ciddî bir şekilde tahkik ettirmek yerine aceleci ve ısrarcı bir yaklaşımla hareket etmesinde, Abdullah b. Ca’fer’in telkinlerinin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Kays, Hz. Ali’nin ısrarcı tutumundan, kendisine karşı bir güven bunalımının oluştuğunu anladı. Bunu Hz. Ali’ye şu satırlarla ifade etti: “Size biat etmeyenlerle savaşmamı emretmenizin beni test etmeye yönelik bir tavır olduğunu biliyorum. Muâviye’nin taraftarı olduğum konusunda benden şüphe duymaktasınız. Mademki bana güvenmiyorsunuz, bu durumda Mısır’a yeni bir vali gönderiniz.”⁷⁸

Hz. Ali, Kays’ın mektubunu okuyunca onu Mısır valiliğinden azletti, yerine Muhammed b. Ebû Bekir’i atadı.⁷⁹ 36 Safer/656 Ağustos ayında tayin mektubu

⁷¹ Belâzürî, *Ensâb*, III, 163; İbn Asâkir, *Târîhu Medîne*, XLIX, 426; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 355.

⁷² İbn Haldûn, *Târîh*, II, 1094; Muhammed Rıza, *el-İmam Ali*, s. 145.

⁷³ Belâzürî, *Ensâb*, III, 163; Taberî, *Târîh*, IV, 554; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 355; İbn Haldûn, *Târîh*, II, a.y.

⁷⁴ Belâzürî, *Ensâb*, III, a.y.; Taberî, *Târîh*, IV, a.y.; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 356.

⁷⁵ Muhammed Rıza; bu mektuptan sonra Hz. Ali’nin Kays’tan şüphelendiğini, onu suçladığını ve bunun Hz. Ali’nin siyasî bir hatası olduğunu söyler. Bk.: Muhammed Rıza, *el-İmam Ali*, s. 145.

⁷⁶ Belâzürî, *Ensâb*, III, 163; Taberî, *Târîh*, IV, 554; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 355; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 253.

⁷⁷ San’ânî, *el-Musannef*, V, 459; Hudaîrî Bek, *Muhâdarât*, s. 76.

⁷⁸ San’ânî, *el-Musannef*, V, 460; Kindî, *Kitâbü’l-Vulât*, s. 21; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 253.

⁷⁹ Belâzürî, *Ensâb*, III, 163–64; Taberî, *Târîh*, IV, 553; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 356; Ebü’l-Fidâ, *el-Muhtasâr*, I, 243; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 253, 313; İbn Haldûn, *Târîh*, II, 1094; İbn Tağrıberdî,

yazılan, 36 Rebiülevvel /656 Ağustos ayının başında göreve başlayan Kays b. Sa'd, yaklaşık olarak altı aylık Mısır valiliği görevinden 36 Ramazan/657 Şubat ayında azledildi.⁸⁰ Bazı kaynaklarda Kays'ın yerine Eşter'in atandığı rivâyet edilirse de,⁸¹ Muhammed b. Ebû Bekir'in atandığına dair rivâyetler daha sahîhtir.⁸²

Netice itibariyle Muâviye, aleyhinde düzenlediği komplo sayesinde Kays'ı azlettirmeyi başardı;⁸³ siyasî çalışmalarının iyi meyvelerinden birini aldı.⁸⁴ Kays'ın azli, Hz. Ali'nin telâfisi mümkün olmayan bir güç kaybına uğramasına sebep olurken, Muâviye'nin Hz. Ali'ye karşı kazandığı ilk önemli siyasî başarısı oldu.⁸⁵

Kays'ın hiçbir yetkisi ve resmî sıfatı olmayan Muâviye'nin mektuplarına cevap vermesi, onu muhatap kabul etmesi, gerek bu mektuplaşmalardan, gerek Mısır'daki Hz. Osman taraftarlarına uyguladığı siyasetten Hz. Ali'yi haberdar etmekte "zamanlama" hatası yapması, azlini isteyen aleyhtarlarının işlerini kolaylaştırmıştır.

Abdullah b. Ca'fer'in devletin bekasını düşünmek yerine, akrabalık bağına gözeterek üvey kardeşi Muhammed b. Ebû Bekir'in valiliği için çalışması, kendisiyle fikir teatisinde bulunan Hz. Ali'nin güvenini suistimal etmesi, muhalifi olan Muâviye'nin Kays'ı azlettirme konusundaki çalışmalarını hızlandırırken, Muhammed b. Ebû Bekir'e sağladığı geçici ikbal de çok geçmeden onun feci bir şekilde öldürülmesine sebebiyet veren hâdiselere zemin teşkil etmiştir.

Hz. Ali ise kendisinden yana olan ve Muâviye'yi kısıpaca alabileceği kuvvetli bir valisini kaybetti.⁸⁶ Onun, en değerli adamını, yakını olan Abdullah b. Ca'fer'in şahsî ihtiras ve yanlış telkinlerine dayanarak azletmesi, belki de hayatının en büyük idarî hatasıdır. O, valisi hakkında duyduğu haberleri güvenilir adamlarına tahkîk ettirmemiş, tecrübesiz yakınlarının görüşlerine başvurmuş- tur.⁸⁷ Konuyla ilgili şöyle bir değerlendirme yapılmıştır:

"Hz. Ali, özellikle bir danışma heyeti oluşturma ihtiyacı hissetmemiştir.

→ →

en-Nücûmü'z-Zâhira, I, 97.

⁸⁰ Kays b. Sa'd'ın göreve geliş ve azl tarihleriyle ilgili rivâyetlerin tahlîli ve yorumları için Bk.: Ayar, "Sahabe Dönemi İktidar Mücadelesinde Arap Dâhilerinden Kays b. Sa'd", *OMÜİFD*, sayı: 20-21, s. 141-42.

⁸¹ San'ânî, *el-Musannef*, V, 460; Halîfe b. Hayyât, Ebû Ömer el-Leysî el-Asferî, *et-Tabakât -Târîhu İbn Hayyât* (thk.: Süheyl Zekkâr), Dimeşk 1993, s. 144; İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, (thk.: Mahmûd Mehdî el-İstanbulî), Beyrut 1987, s. 127; Hasan İbrahim, *İslâm Tarihi*, I, 346.

⁸² Taberî, *Târîh*, IV, 553; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 253. İrfan Aycan, Muhammed b. Ebû Bekir'den önce Eşter'in Mısır valiliğine tayin edildiğine dair rivâyetlerin isabetli olmadığını, Hz. Ali'yle Muhammed b. Ebû Bekir arasındaki mektuplaşmaların bu konuda fikir verdiğini söylemektedir. Bk.: Aycan, *Muâviye*, s. 161.

⁸³ Apak, Âdem, Anahatlarıyla İslâm Tarihi -2- (Hulefâ-i Râşidîn Dönemi), İstanbul 2009, II, 354.

⁸⁴ Günal, Mustafa, *Hz. Ali Dönemi ve İç Siyaseti*, İstanbul 1998, s. 166.

⁸⁵ Ayar, "Sahabe Dönemi İktidar Mücadelesinde Arap Dâhilerinden Kays b. Sa'd", *OMÜİFD*, sayı:20-21, s. 110.

⁸⁶ Akbulut, Ahmet, *Sahabe Devri Siyâsî Hâdiselerinin Kelâmî Problemlere Etkileri*, İstanbul 1992, s. 231.

⁸⁷ Bakır, Hz. Ali Dönemi, s. 95; Demircan, *Ali - Muâviye Kavgası*, s. 175-76.

Çünkü olaylar dikkatle incelendiğinde onun, herhangi bir konuda karar verdiğiğinde insanlardan kendisine tereddütsüz uymalarını beklediği anlaşılır. O, siyasî veya askerî bir icraatından önce taraftarlarını bilgilendirmek, onların görüşlerini almak, kamuoyunu ikna ederek insanların desteklerini kazanmak için gayret sarfetmemiş görünmektedir. Hz. Ali, bu yolu ancak bir problemle karşı karşıya kaldığında tercih etmiştir. Dolayısıyla onun özellikle siyasî konulardaki fikir alış-verişleri, plânsız/anlık yapılmıştır. Gerçekleştirilen müzakereler ise onun teklifleriyle ve kendi kontrolünde değil, muhataplarının telkin, hattâ yönlendirmeleriyle gerçekleşmiştir.”⁸⁸

Hâdiselerin seyri, Hz. Ali'nin deneyimli danışmanlarından yoksun olduğunu ve önemli kararları alırken akrabalarının etkisi altında kaldığını göstermektedir.⁸⁹ Bu etki, Hz. Ali'nin onlara aşırı güven duymasını sağlayacak bir güce sahiptir. Onun; yeğeni olan Abdullah b. Ca'fer'in, üvey kardeşi olan Muhammed b. Ebû Bekir'i Kays'ın yerine tayin ettirmek için yaptığı gayretlerdeki esas amacını fark etmemesini, bu güven duygusuyla izah edebiliriz.

Kays'ın azledilerek, yerine Muhammed b. Ebû Bekir'in atanması aynı zamanda, asabiyet anlayışını kamçılaman sosyal bir sorun olarak karşımıza çıkarmaktadır. Vali olarak atanmasında elbette Kays'ın liyakati etkili olmuştur. Ama bununla birlikte onun -Ensâr'a mensubiyeti⁹⁰ hasebiyle- sosyal denge unsuru olması da düşünülümüştür. Muhammed b. Ebû Bekir'in Kays'tan görevi devralırken söylediği: “hâkimiyet, bizim hâkimiyetimizdir”⁹¹ ifadesinde, Kays'ın azledilmesinin farklı bir zaviyeye çekilmeye çalışıldığı, normal bir azletme hâdisesinin Ensâr'a karşı Muhâcîrûn'un galibiyeti olarak algılandığı dikkat çekmektedir.

Hz. Osman'ın öldürülmesi olayında muhasaracılar arasında bulunan şaibeli bir yakını, Kays b. Sa'd'ın yerine netameli bir vilâyet olan Mısır'a ataması da, Hz. Ali'nin Kays'ın azli olayından sonraki ikinci idarî hatası sayılır.⁹² Haribta'da Hz. Osman'ın kanını talep eden 10 000 pasif direnişçinin yönetimine, Hz. Osman'ı muhasara edenlerden birisini atamak, kanaatimizce yangını körüklemekten farksız bir tercih olarak değerlendirilebilir. Nitekim bu tayin Hz. Ali aleyhinde yapılan propaganda malzemelerinden biri olmuştur.⁹³

İbn Kesîr (v.774/1373)'in naklettiği bir rivâyette, Hz. Ali'nin Muâviye ve Amr b. el-Âs'a denk bir şahsiyet olan Kays'ı azledip yerine 26 yaşında tecrübesiz bir kişiyi tayin ettiğine pişman olduğu, hattâ Kays'ı tekrar Mısır'a vali olarak

⁸⁸ Apak, Âdem, “Hz. Ali'nin Siyasî Kişiliği”, Hayatı-Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri (08-10 Ekim 2004), Bursa 2005, s. 42.

⁸⁹ Ayar, “Sahabe Dönemi İktidar Mücadelesinde Arap Dâhilerinden Kays b. Sa'd”, *OMÜİFD*, sayı:20-21, s. 140.

⁹⁰ Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah, *Ma'rîfetü's-Sahâbe*, (thk.: Âdil b. Yûsuf), Riyad 1998, I, 168; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasâr*, I, 240; İbnü'l-Verdî, *Târih*, I, 148; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 245.

⁹¹ Belâzürî, *Ensâb*, III, 64; Taberî, *Târih*, IV, 554; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 356.

⁹² Bakır, *Hz. Ali Dönemi*, s. 95-96. Benzer yorumlar için ayrıca bk.: Ayar, “Sahabe Dönemi İktidar Mücadelesinde Arap Dâhilerinden Kays b. Sa'd”, *OMÜİFD*, sayı: 20-21, s. 140.

⁹³ Demircan, Adnan, *Hâricilerin Siyasî Faaliyetleri*, İstanbul 1996, s. 37.

göndermek istediği⁹⁴ belirtilmektedir. Bu rivâyet, Hz. Ali'nin Kays'ın azlinda ve yerine Muhammed b. Ebû Bekir'in atanmasında verdiği kararın hatalı olduğunu göstermekle birlikte, liyakatli kadro sıkıntısı çektiğini de ortaya koymaktadır.

2- Muhammed b. Ebû Bekir'in (v. 38/658) İlk Valiliği

Muhammed b. Ebû Bekir, Hz. Ebû Bekir'in Esmâ bt. Umeys'ten doğan çocuğudur.⁹⁵ Daha önce Ca'fer b. Ebû Tâlib'le evli olan Esmâ, Ca'fer b. Ebû Tâlib şehit olunca, Hz. Ebû Bekir'le evlendi.⁹⁶ O, Muhammed b. Ebû Bekir'i 10 Zilhicce/632 Mart ayında Veda Haccı sırasında doğurdu.⁹⁷ Hz. Ebû Bekir'in vefatından sonra Esmâ, Hz. Ali'yle evlendi. O sırada 3 yaşında olan Muhammed b. Ebû Bekir, Hz. Ali'nin terbiyesinde yetişti.⁹⁸ 34/657 yılında Abdullah b. Sa'd ve Muhammed b. Ebû Huzeyfe'yle birlikte Zatû's-Savâri Savaşı'na katıldı.⁹⁹ Hz. Osman, hilâfetinin sonlarına doğru onu Mısır valiliğine atadı. Mektup hâdisesinin akabinde gelişen Hz. Osman'ın muhasarası ve öldürülmesi olaylarına katıldığı için valilik yapmadı. O, devamlı surette Hz. Ali'nin yanında yer aldı ve onunla birlikte hareket etti;¹⁰⁰ Kays b. Sa'd'ın azlinden sonra Mısır'a vali olarak atandı.¹⁰¹

Muhammed b. Ebû Bekir, Kays'tan görevi devralırken Kays ona: "Hz. Ali'nin niçin böyle bir değişikliğe ihtiyaç duyduğunu, onunla arasına kimin girdiğini" sordu. Muhammed b. Ebû Bekir: "Hâkimiyet bizim hâkimiyetimizdir" diyerek cevap verdi. Kays da: "Artık burada bir gün bile durmam" diyerek Medine'ye gitti.¹⁰²

Medine'de, Mervân b. Hakem ve Esved b. Ebû'l-Bahterî Kays'ı tehdit ettiler. Kays, onların kendisine zarar vereceğini düşünerek Irak'a, Hz. Ali'nin yanına gitti. Haber Muâviye b. Ebû Süfyân'a ulaşınca, o, Mervân b. Hakem ve Esved b. Ebû'l-Bahterî'ye kızdı ve: "Yaptığınız hareketle Ali'ye yardım ettiniz. Eğer ona

⁹⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 313.

⁹⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakat*, VIII, 282; Belâzûrî, *Ensâb*, III, 164; Ebû Nuaym, *Ma'rîfetü's-Sahâbe*, II, 63; İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *Cemheratü Ensâbi'l-Arab*, Beyrut 2003, I, 38; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 499; Apak, Âdem, "Muhammed b. Ebû Bekir", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 518.

⁹⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakat*, VIII, a.y.; Belâzûrî, *Ensâb*, III, a.y.; Mahmûd Şâkir, *Dört Halife*, (çev.: Fikret Aydın), İstanbul 1994, s. 355.

⁹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakat*, VIII, 282; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 319, 485; Ebû Nuaym, *Ma'rîfetü's-Sahâbe*, II, 168; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 245.

⁹⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakat*, VIII, 285; Belâzûrî, *Ensâb*, III, 173; Taberî, *Târih*, IV, 533; Kindî, *Kitâbü'l-Vulât*, s. 22; Ebû Nuaym, *Ma'rîfetü's-Sahâbe*, II, 62.

⁹⁹ İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer, *Târihu'l-Medîneti'l-Münevvera*, (thk.: Muhammed Şeltut), Cidde 1973, II, 192.

¹⁰⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, III, 482.

¹⁰¹ İbn Abdülhakem, Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân, *Fütûhu Misr ve Ahbâruhâ*, Beyrut 1956, I, 299; Kindî, *Kitâbü'l-Vulât*, s. 22, 26; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, III, a.y.; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 245; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhira*, I, 107.

¹⁰² Belâzûrî, *Ensâb*, III, 164; İbn Haldûn, *Târih*, II, 1094. Kays b. Sa'd'ın tepkisi konusunda şu rivâyetler de nakledilmektedir: "Kays, Muhammed b. Ebû Bekir'e "Sen, bilgisiz bir adamın yanından geldin... Beni görevden alsa da, sana tavsiyem benim izlediğim siyaseti izlemendir" dedi. Bk.: San'ânî, *el-Musannef*, V, 460; Taberî, *Târih*, V, 95; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 149. Bir başka rivâyette üslûp daha yumuşaktır. Kays, halefine: "Ey kardeşimin oğlu! Mısır halkına, özellikle biat etmeyen grubun içindeki Muâviye b. Hudeyc, Mesleme b. Muhalled, Büsr b. Ebû Ertât gibi kişilere dikkat et. Onlar seni öldürebilirler" dedi. Bk.: Kindî, *Kitâbü'l-Vulât*, s. 27; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasâr*, I, 243; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, III, 108; İbnü'l-Verdî, *Târih*, I, 150.

100 000 askerle yardım etseydiniz, bu kadar üzülmezdim” diyerek haber gönderdi.¹⁰³

Muhammed b. Ebû Bekir göreve başlayınca, Mısır halkına Hz. Ali'nin gönderdiği mektubu okudu. Sonra Allah'a hamdüsena edip onlara Hz. Ali'nin kendisini vali olarak gönderdiğini, kendilerini hakkaniyetle idare edeceğini, bu çizginin dışına çıkarsa kendisini uyarmalarını söyledi.¹⁰⁴

Yeni vali göreve başlamasının üzerinden bir ay kadar zaman geçince, Hz. Ali'ye biat etmeyen Haribtalı'daki Hz. Osman taraftarlarını biate çağırdı, onlara: “Ya bize tam olarak biatlerinizi bildirirsiniz, ya da şehrimizden çıkıp gidersiniz” dedi. Onlar daha önce Kays'a verdikleri cevabı verdiler: “Bu konuda bize mühlet ver, bizi kendi hâlimize bırak. Biz gelişmelere göre hareket edeceğiz. Bizimle savaşmak konusunda da acele etme!” dediler. Muhammed b. Ebû Bekir'den aldıkları tepki, Kays'ın tepkisi gibi olmadı, o, onları biate zorladı. Ancak bölge halkı onu dinlemedi, biat de etmedi.¹⁰⁵

Sıffin Savaşı yapıncaya kadar otoriter bir vali olarak görev yapan Muhammed b. Ebû Bekir'den¹⁰⁶ Haribtalılar çekiniyor, bu korkuları savaş sırasında da devam ediyordu.¹⁰⁷ Vali onlardan bazılarının evlerini yıktırdı, mallarını gasp ettirdi, akrabalarını hapsettirdi ve onlara savaş açtı.¹⁰⁸

Sıffin Savaşı sonunda gündeme gelen Tahkîm Olayı (37/657), Haribtalıları cesaret verdi, Hz. Ali'ye biat etmeyeceklerini ve Muhammed b. Ebû Bekir'le savaşacaklarını söylediler.¹⁰⁹ Vali, Hâris b. Cümhan el-Cûfî'yi¹¹⁰ Haribtalıları gönderdi. Kinâne oğullarının başında bulunan Yezîd b. Hâris el-Kinânî, onunla savaştı ve onu öldürdü. Muhammed b. Ebû Bekir'in bölge halkına gönderdiği Kelb kabilesinden İbn Müdahim el-Kelbî de aynı şekilde öldürüldü.¹¹¹ Haribtalılar arasında kahramanlıklarıyla tebarüz etmiş meşhur komutan Muâviye b. Hudeyc de, kendisine yapılan baskılara¹¹² boyun eğmedi, Hz. Osman'ın kanını talep etmek üzere halkı mücadeleye çağırdı.¹¹³

Muhammed b. Ebû Bekir, selefinin siyasetine tamamen zıt bir çizgide sey-

¹⁰³Taberî, *Târih*, IV, 555; V, 94; İbn Asâkir, *Târihu Medîne*, XLIX, 427; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 149; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 356; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, III, 110; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 313.

¹⁰⁴İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 357; Muhammed Rıza, *el-İmam Ali*, s. 148.

¹⁰⁵Belâzürî, *Ensâb*, III, 167; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 149; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, a.y.; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasâr*, I, 243; İbn Haldûn, *Târih*, II, 1095.

¹⁰⁶İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 408.

¹⁰⁷Belâzürî, *Ensâb*, III, 167; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 357; İbn Haldûn, *Târih*, II, 1095.

¹⁰⁸Kindî, *Kitâbü'l-Vulât*, s. 27; Hasan İbrahim, *İslâm Tarihi*, I, 346; Mahmûd Şâkir, *Dört Halife*, s. 370; Aycan, *Muâviye*, s. 160.

¹⁰⁹İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 408; İbn Haldûn, *Târih*, II, 1095.

¹¹⁰Belâzürî ismi; Hâris b. Cümeyhân el-Belvî olarak vermektedir. Bk.: Belâzürî, *Ensâb*, III, 167.

¹¹¹Belâzürî, *Ensâb*, III, 167; Taberî, *Târih*, IV, 557; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 357.

¹¹²Kindî, *Kitâbü'l-Vulât*, s. 27; İbn Asâkir, *Târihu Medîne*, XLIX, 427.

¹¹³Belâzürî, *Ensâb*, III, 167; Taberî, *Târih*, V, 95.

reden,¹¹⁴ arı kovanına çomak sokmaktan farksız yönetim anlayışıyla uyuyan yılanı uyandırdı; “Haribtalılar’ı mukavemete zorladı.”¹¹⁵ Sonuçta Mısır’da fitne ve fesat arttı, işler çığırından çıktı.¹¹⁶

Valinin tahrikleri sadece Haribtalılar’la sınırlı değildi. O, aynı zamanda Muâviye’ye de hakaretimiz ifadelerle dolu mektuplar gönderiyordu.¹¹⁷ Bu mektupların gönderiliş sebebini anlamak güçtür ve mektuplar vasıtasıyla Muâviye’den elde edeceği herhangi bir menfaat de söz konusu değildir. Bir yandan Tahkîm Olayı’yla cesaretlenen ve valiyle mücadeleye başlayan muhaliflerin durumunu, diğer yandan Irak’taki Hâricîler’in Hz. Ali’yle anlaşmazlıklarını gören Muâviye, Mısır’ı ele geçirebileceği en uygun vaktin geldiğini düşünüyordu.

Mısır’da işlerin her geçen gün çığırından çıktığını, problemleri çözme konusunda şiddetten başka yola başvurmayan Muhammed b. Ebû Bekir’in tecrübesizliğini, yönetimdeki zaafalarını gören Hz. Ali, onu valilikten azletti.¹¹⁸ Hz. Ali, Mısır’da asayiş sağlayabilecek iki kişi olduğuna inanıyordu. Bunlardan birisi Kays idi ki, onu azletmişti. Diğeri de Eşter en-Nehaî idi. O sırada Nusaybin’de bulunan el-Cezîre valisi Eşter’i Kûfe’ye çağırırdı.¹¹⁹

3- Eşter en-Nehaî (v. 37/657)

Eşter en-Nehaî, Mâlik b. el-Hâris b. Abdiyeğüs b. Mesleme b. Rebîa¹²⁰ künyesiyle maruftur. Yermük Savaşı’nda (15/636) bir gözünü kaybettiği için “Eşter” (göz kapakları ters çevrilmiş) lâkabıyla meşhur oldu. Yemen asıllı, Mezhic kabilesine mensup olan Eşter, bi’setten önce doğduğu halde, Hz. Peygamber’i görmemiştir. Ebû Ubeyde b. Cerrâh komutasında Bizans’la yapılan savaşlarda kendisini ispat etti. Hz. Ömer’in Câbiye toplantısına katılan emirler arasında yer aldı. Hz. Osman zamanında, halkı Halife aleyhine teşvik ettiği için önce Dımaşk’a sonra Humus’a sürgün edildi. Hz. Osman’ı muhasara eden hattâ öldürenler arasında onun da adı zikredilir. Hz. Ali’nin sadık taraftarı olan meşhur Arap cengâveri Eşter, Cemel Vak’ası’na, Sıffin ve Nehrevan savaşlarına katıldı.¹²¹ Sıffin Savaşı’ndan sonra el-Cezîre’de valilik görevine devam ederken, Muhammed b. Ebû Bekir’in azledilmesinden sonra Mısır valiliğine atandı. Akıllı,

¹¹⁴Aycan, *Muâviye*, s. 160; Bakır, *Hz. Ali Dönemi*, s. 96; Akbulut, *Sahabe Devri Siyâsî Hâdiseleri*, s. 231; Apak, *İslâm Tarihi*, II, 354.

¹¹⁵Kindî, *Kitâbü'l-Vulât*, s. 27.

¹¹⁶Belâzürî, *Ensâb*, III, 167.

¹¹⁷Belâzürî, *Ensâb*, III, 165-67; Taberî, *Târih*, IV, 557; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 357.

¹¹⁸Taberî, *Târih*, V, 95; Hudaî Bek, *Muhâdarât*, s. 77; Aycan, *Muâviye*, s. 162; Bakır, *Hz. Ali Dönemi*, s. 97; Apak, *Muhammed b. Ebû Bekir*, *DİA*, XXX, 518.

¹¹⁹Belâzürî, *Ensâb*, III, 168-69; Taberî, *Târih*, V, 95; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 410; Ahmed Cevdet Paşa, *Kısâs-ı Enbiyâ*, I, 543; Hudaî Bek, *Muhâdarât*, s. 77; Kılıç, Ünal, “*Hz. Ali'nin Şehirlerin İdareci-leriyle İlgili Politikaları*”, *CÜİFD*, Sivas 2008, sayı: XII / II, s. 128.

¹²⁰Kindî, *Kitâbü'l-Vulât*, s. 23.

¹²¹Özaydın, Abdülkerim, “*Eşter*”, *DİA*, İstanbul 1995, XI, 486-87; Ayar, Kenan, “*Mâlik b. el-Hâris el-Eşter'in İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü*”, *DBAAD*, 2005, V, 37-93; Çerçi, Faris, “*Mâlik el-Eşter'e Verdiği Ahidnâme'ye Göre Hz. Ali'nin Yönetim Anlayışı*”, *AÜİFD*, Erzurum 2007, sayı: 28, s. 91-92.

ileri görüşlü ve cesur bir kahraman olan Eşter,¹²² Hz. Ömer, Hz. Ali, Hâlid b. Velîd ve Ebû Zer'den hadis rivâyet etmiş, bazı hadisçiler de kendisinden nakillerde bulunmuşlardır. Onun hadiste sika olduğu söylenir.¹²³

Hz. Ali, yeni valisi Eşter yanına gelince ona Muhammed b. Ebû Bekir'in tecrübesiz olduğunu, işlerin özüne vâkif olmadığını ve Mısır'ı iyi yönetemediğini söyledi; sonra şu tavsiyelerde bulundu: "Senden başka bu görevi yüklenecek kimse yoktur. Mısır'a git, tavsiyelerimin dışında kendi şahsî görüşlerinle orayı idare edeceğine inanıyorum. Allah'tan yardım dile. Halka tatlı sert bir tavır sergile. Yumuşak davranman gereken yerlerde yumuşak davran. Zor kullanman gereken yerlerde de zor kullan..."¹²⁴

Hz. Ali bu tavsiyelerden sonra Eşter'i bir ahitnameyle Mısır'a gönderdi. Ahitnamede şu ifadeler yer alıyordu: "Size Allah'ın kılıçlarından bir kılıç gönderiyorum. O şiddetten kaçınmaz, asla körelmez. Savaşa çağırırsanız, savaşır; yerinde durmasını isterseniz, yerinde durur. O asla emirlerimin dışına çıkmaz. Sizi kendisine tercih eder."¹²⁵

Mısır üzerindeki hesaplarını Muhammed b. Ebû Bekir'in valiliğine göre yapan Muâviye, onun azledilerek yerine Eşter'in gönderildiğini öğrenince üzüldü, tedirgin oldu. Çünkü Eşter'in akıllı, cesur, Mısır'ı idare edebilecek özelliklere sahip bir kişi olduğunu,¹²⁶ Sıffin Savaşı'nda bizzat yakından müşahede etmişti.¹²⁷ Onu etkisiz hâle getirmek için bir hile düşündü.¹²⁸ Şam halkına: "Ali, Eşter'i Mısır'a vali olarak gönderiyor. Ona beddua edin de Allah onu yok etsin" dedi. Onlar da her gün Eşter'e beddua ettiler.¹²⁹ Muâviye'nin bu hareketi, Eşter'i öldürttüğü zaman, meseleyi manevî bir boyuta çekmeye, kamuoyu oluşturmaya yönelik bir hareket olarak görünmektedir.

Muâviye, Eşter'i öldürtmek için Kulzüm'deki¹³⁰ bir âmille –haraç memuruyla– anlaştı. Çaystar¹³¹ adlı bu haraç memuru, 20 yıl haraç vermeme karşılığında Eşter'i öldürecekti.¹³² Eşter, Mısır'a gitmek için hareket edip Kulzüm'e gelince, Muâviye'nin kiraladığı haraç memuru onu karşıladı, misafir etti. Eşter, onun

¹²²Taberî, *Târih*, V, 95–96; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 313; Abdülkerîm el-Hatîb, *Ali b. Ebî Tâlib*, s. 392.

¹²³İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 410.

¹²⁴Taberî, *Târih*, V, 95; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 410.

¹²⁵Ya'kûbî, *Târih*, II, 194.

¹²⁶Taberî, *Târih*, V, 95; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 313.

¹²⁷Hittî, *İslâm Tarihi*, I, 277; Welhausen, Julius, *Arap Devleti ve Sûkûtu*, (çev. Fikret İşıltan), Ankara 1963, s. 37; Fiğlalı, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, s. 45; Demircan, *Ali – Muâviye Kavgası*, s. 130. Eşter'in Sıffin'de gösterdiği performansıyla ilgili geniş bilgi için bk.: Ayar, "Mâlik b. el-Hâris el-Eşter'in İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü", *DBAAD*, V, 76–82.

¹²⁸Ya'kûbî, *Târih*, II, 194.

¹²⁹Taberî, *Târih*, V, 96.

¹³⁰Kulzüm: Süveys'in batı yakasında, Mısır vilâyetinin sınırları içinde bir yerleşim yeridir. Bk.: Halîfe b. Hayyât, *Târih*, s. 144; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II, 137; IV, 195, 387. Bazı kaynaklarda bu yerin adı "Aynü's-Şems" bk.: Belâzürî, *Ensâb*, III, 168; "el-Arîş" bk.: Mes'ûdî, *Mürûc*, II, 420–21 olarak da verilmektedir. İbnü'l-Arabî ise Kulzüm'ün ismini "Süveys" olarak nakleder. Bk.: İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım*, s. 127.

¹³¹Âmilin isminin "Hansâr" olduğu da söylenmektedir. Bk.: İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 313.

¹³²Belâzürî, *Ensâb*, III, 168; Taberî, *Târih*, V, 95–96; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, a. y.

ikram ettiği bal şerbetini içince zehirlenerek öldü.¹³³ Onun ölüm tarihi 37 Receb/657 Aralık¹³⁴ veya 38/658–659¹³⁵ olarak verilmektedir.

Başta Muâviye ve Amr b. el-Âs olmak üzere, Eşter'in ölüm haberini öğrenen Şamlılar, çok sevindiler. Muâviye: "Allah'ın baldan askerleri vardır" diyerek,¹³⁶ meseleyi farklı bir boyuta çekti. Muâviye'nin haberi öğrendiği zaman: "Ali için iki sağ kol vardı. Biri Ammâr b. Yâsir idi ki, o, Sıffin'de kesildi. Diğeri de Eşter idi ki, o da bugün kesildi" dediği rivâyet edilir.¹³⁷

Onun bu tespitini şu rivâyetle birlikte değerlendirecek, Eşter'in öldürülmesinin, Hz. Ali için ne derece önemli bir kayıp oluşunu anlayabiliriz: Hz. Ali, Eşter'in öldürüldüğünü öğrendiği zaman şunları söylemiştir: "İnnâillâh... O zengin olma imkânı varken asla mal mülk hırsına kapılmadı. Etrafındaki birçok insanı mal sahibi yaptı, ancak kendisi bunlara heveslenmedi, imrenmedi. Onun gibi insanlar her zaman bulunabilecek insanlar değildir. Eğer o demir olsaydı eğilmez bir halka, taş olsaydı kırılmaz bir kaya olurdu. Eğer insan ağlayacaksa böyle kişilerin ölümü için ağlamalıdır."¹³⁸ Konuyla ilgili olarak yapılan şu değerlendirmeye dikkat çekicidir: "Eğer Eşter, Mısır'a ulaşabilseydi, Hz. Ali egemenlik alanını ve gücünü artırarak, Muâviye'yi etkisiz hâle getirip siyasî birliği sağlayabilirdi."¹³⁹

Hz. Ali'nin, gerek kendisinin gerekse muhalifî Muâviye'nin tezkiye ettiği diyaretli bir valisini daha önce Mısır'a tayin etmeyip el-Cezîre'ye göndermesinin makul sebepleri vardır. El-Cezîre'de, Basra ve Kûfe'den kaçan Hz. Osman taraftarlarının bulunması ve Rakka, Harran, Ruha gibi Muâviye'nin idaresi altında bulunan yerlerin el-Cezîre sınırları içinde yer alması oraya diyaretli bir valinin gönderilmesini gerekli kılıyordu. Aynı şekilde bu bölgenin Bizans sınırında bulunması, sınır güvenliğinin sağlanması açısından önem arz ediyordu. O, bu nemteli bölgede asayişini sağlamıştı.¹⁴⁰ İşte bu sebeplerle Hz. Ali, Eşter'i öncelikle el-Cezîre'ye göndermiş, Mısır'daki tehlikenin boyutunu görünce de onu Mısır valiliğine tayin etmiştir.

Hz. Ali'nin Mısır'ın yönetimi konusunda "problemler çıkmadan, önleyici, istikrarlı tedbirler almak yerine, problemler çıktıktan sonra onlara geçici çözümler aramak" şeklindeki günübürlük siyaset anlayışında, ülkenin içinde bulunduğu si-

¹³³San'ânî, *el-Musannef*, V, 460; Belâzûrî, *Ensâb*, III, 168–69; Ya'kûbî, *Târih*, II, 194; Taberî, *Târih*, V, 95–96; Kindî, *Kitâbü'l-Vulât*, s. 23–24; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 410.

¹³⁴San'ânî, *el-Musannef*, V, 460; Kindî, *Kitâbü'l-Vulât*, a.y.'ler.

¹³⁵Hallîfe b. Hayyât, *Târih*, s. 144; İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım*, s. 127.

¹³⁶San'ânî, *el-Musannef*, V, 460; Belâzûrî, *Ensâb*, III, 168–69; Ya'kûbî, *Târih*, II, 194; Taberî, *Târih*, V, 95–96; Kindî, *Kitâbü'l-Vulât*, s. 23–24; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 410; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 313; İbn Tağriberdî, *en-Nücüm'z-Zâhira*, I, 104.

¹³⁷Belâzûrî, *Ensâb*, III, 168; Taberî, *Târih*, V, 96; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 410; Hudaî Bek, *Muhâdarât*, s. 77; Aycan, *Muâviye*, s. 162.

¹³⁸İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 410.

¹³⁹Ayar, "Mâlik b. el-Hâris el-Eşter'in İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü", *DBAAD*, V, 89.

¹⁴⁰Bakır, *Hz. Ali Dönemi*, s. 112–15; Ayar, "Mâlik b. el-Hâris el-Eşter'in İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü", *DBAAD*, V, 75.

yasî şartların yanında, ciddî anlamda ehliyetli kadro sıkıntısı çekmesinin etkili olduğunu söyleyebiliriz.

4- Muhammed b. Ebû Bekir'in İkinci Valiliği

Muhammed b. Ebû Bekir, Hz. Ali'nin kendisini azletmesine üzölmüş ve ona kırılmıştı. Eşter'in öldürölmesinden sonra, Hz. Ali, Muhammed b. Ebû Bekir'e bir mektup yazarak görevine devam etmesini istedi. O, mektubunda şu satırlara yer verdi: "Duydum ki, seni azledip, yerine Eşter'i atamama kızmışsın. Ben, bu tayini senin savaş konusunda pasif olmandan dolayı yapmadım. Eğer bu tayin gerçekleşseydi -Eşter, Mısır'a vali olsaydı- seni hoşuna gidecek, idaresi de Mısır'dan kolay başka bir yerin valiliğine atayacaktım. Eşter, sürekli bizimle hareket etmiş ve düşmanlarımıza karşı hep yanımızda olmuştu. Ancak onun ömrü kifayet etmedi; vefat etti. Biz ondan memnunduk; dilerim Allah da memnun olur. Sana gelince, düşmanlarına karşı direnç göster ve hazırlıklı ol..."¹⁴¹

Göröldüğü gibi Hz. Ali, mektubunda ilk olarak onu azletme sebebini açıklamakta; "onu mücadelede gevşek davrandığından, başarısızlığından dolayı azletmediğini" vurgulamakta, valisinin gönlünü almaya çalışmaktadır. Mektupta üzerinde durduğu ikinci husus "valisinin elindeki imkânları almış olsaydı -onu Mısır valiliğinden azletseydi- ona yönetimi daha kolay ve daha çok hoşuna gidecek bir yerin valiliğini vereceği" hususudur. Diğer konu, "Eşter'in düşmanlarla baş edebilecek bir kapasiteye sahip olması, bu sebeple onun tayin edilmesi" konusudur. Son olarak, "valisine düşmanla mücadeleye devam etmesine, sebat etmesine, savaş hazırlıklarını yapmasına" yönelik tavsiyelerde bulunmuştur.

Mektup, her ne kadar azledilmiş ve yeniden görevine döndürölmüş bir valisini teselli etmek amacıyla kaleme alınmışsa da, bazı yönlerden izaha muhtaçtır. Şöyle ki, Muhammed b. Ebû Bekir'in yönetim konusundaki eksikliği ve başarısızlığı ortadayken ve bu sorunu çözmek için yerine alternatif bir vali atanmışken, Muhammed b. Ebû Bekir'e yapılan iltifatlar inandırıcı olmaktan uzaktır.

Öte yandan başarısızlığı sebebiyle azledilen bir valiye bir başka vilâyetin valiliği vadedilmektedir. Yaşı itibariyle valilik görevi için genç olan ve yönetimdeki başarısızlığı test edilmiş bir kişinin valiliğinde ısrar edilme sebebini anlamak güçtür. Kays'ın azlinde, Eşter'in öldürölmesinde komplolara başvuran Şam'ın, Muhammed b. Ebû Bekir'in görevine devamından memnun olması ve bu memnuniyetin Irak'ın isteğiyle uyuşması düşöndürücüdür. Aynı şekilde asılsız ithamlar sebebiyle azlettiği liyakatli valisi Kays'ı masumluğu ve haklılığı anlaşıldıktan sonra Mısır'a ikinci kez tayin etmeyen Hz. Ali'nin, Muhammed b. Ebû Bekir'i azlettikten sonra, tekrar görevine devam ettirmesi de manidardır.

Netice itibariyle, Hz. Ali'nin Mısır'da sükûneti sağlamaya yönelik yaptığı hamleler sonuçsuz kaldı; "Eşter'in ölümünden sonra Mısır'ın durumu eski hâlin

¹⁴¹Belâzürî, *Ensâb*, III, 168-69; Taberî, *Târih*, V, 96-97; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 410-11.

devamı şeklinde oldu. Hz. Ali, yeni tedbir olarak hiçbir şey ortaya koymadı. Fakat Muâviye, bu fırsatı iyi değerlendirdi.”¹⁴² O, bir yandan Haribta'daki muhaliflerle mektuplaşıp Muhammed b. Ebû Bekir'e karşı mücadelede onları işbirliğine çağırıyor,¹⁴³ diğer yandan Mısır'ı ele geçirmek konusunda Amr b. el-Âs, Habîb b. Mesleme, Bûsr b. Ebû Ertât, Dahhâk b. Kays, Abdurrahmân b. Hâlid, Ebû'l-A'ver es-Sülemî ve Şurahbil b. es-Simt gibi karizmatik kişilerle durum değerlendirmesi yapıp, strateji geliştiriyordu.¹⁴⁴

Mısır'daki Hz. Osman taraftarlarından gelen haberler doğrultusunda Muâviye, Amr b. el-Âs'a savaş için hazırlanmasını emretti. Amr b. el-Âs komutasındaki 6000 kişilik bir kuvvet¹⁴⁵ Mısır'a hareket etti. Ordu, Mısır topraklarına girince, Haribta'daki Hz. Osman taraftarları da onlara iltihak etti.¹⁴⁶ Amr b. el-Âs, Muhammed b. Ebû Bekir'e bir mektup yazdı. Mektubun içerisindeki şu satırlar kendisine olan güveni yansıtacak mahiyetteydi: “Ey Ebû Bekir'in oğlu! Benden uzak dur ki, kanını akıtmayayım. Ölümünün benim elimden olmasını istemiyorum. Yanımda Mısır'da ikâmet ettiği halde seninle savaşmak isteyen birçok insan var. Sana tavsiyem, bir an evvel Mısır'ı terk etmelidir...” Amr b. el-Âs, bu mektubu aynı muhtevadaki Muâviye'nin Muhammed b. Ebû Bekir'e yazdığı mektubuyla¹⁴⁷ birlikte Muhammed b. Ebû Bekir'e gönderdi.¹⁴⁸

Muhammed b. Ebû Bekir, Hz. Ali'ye, Şam ordusunun Mısır topraklarına girdiğini, yardım göndermesi gerektiğini bildiren bir mektup yazdı. Mektubu, kendisine Amr'dan gelen iki mektupla birlikte Hz. Ali'ye gönderdi.¹⁴⁹ Hz. Ali, ona sabırlı olmasını, düşmana karşı asker hazırlamasını, düşmanla savaşmasını,¹⁵⁰ kendisine takviye birlikler göndereceğini yazdı.¹⁵¹

Hz. Ali'nin, Muhammed b. Ebû Bekir'e gönderdiği cevap gerçekten bir tükenişin habercisi idi. Onun bu şekilde mektup yazmasının sebebi, Kûfe'den gönderecek asker bulamayı ve onların savaştan bıkmalarından kaynaklanıyordu.¹⁵² Hz. Ali ile valisi arasındaki yazışmalardan Mısır'ın kısa süre sonra kaybedileceği açıkça anlaşılıyordu.¹⁵³

Savaş hazırlıklarına başlayan Muhammed b. Ebû Bekir, halkı savaş için ça-

¹⁴²Aycan, *Muâviye*, s. 162–63.

¹⁴³Belâzürî, *Ensâb*, III, 167; Taberî, *Târih*, V, 99; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 412; Hudaî Bek, *Muhâdarât*, s. 77.

¹⁴⁴Belâzürî, *Ensâb*, III, 169; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, a.y.

¹⁴⁵İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 150. Mes'ûdî, sayıyı 4000 olarak verir. Bk.: Mes'ûdî, *Mürûc*, II, 420.

¹⁴⁶İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, a.y. Amr b. el-Âs'ın ordusuyla, bu birliğin toplam sayısı 10 000 kişiydi. Bk.: İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 493.

¹⁴⁷Muâviye'nin mektubu için bk.: Taberî, *Târih*, V, 101; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 150; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 314–15.

¹⁴⁸Belâzürî, *Ensâb*, III, 169–70; Taberî, *Târih*, V, 103; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, a.y.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 412; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 313, 315; İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-Zâhira*, I, 109.

¹⁴⁹Taberî, *Târih*, V, 101; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 150; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, a.y.ler.

¹⁵⁰İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 150–51; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 412; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 315.

¹⁵¹İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, a.y.'ler; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, a.y.

¹⁵²Aycan, *Muâviye*, s. 163.

¹⁵³Bakır, *Hz. Ali Dönemi*, s. 99.

ğirdı, ancak 4000 kişilik bir ordu hazırlayabildi. 2000 kişilik öncü kuvvetlerin başına Kinâne b. Bişr'¹⁵⁴ komutan tayin etti. Diğer 2000 kişilik kuvvetle kendisi yola çıktı. Kinâne b. Bişr'in birlikleri, Amr b. el-Âs'ın birliklerine mukavemet gösterip geri püskürttü. Muâviye b. Hudeyc, kalabalık bir kuvvetle Amr b. el-Âs'a destek verdi. Kinâne b. Bişr ve askerleri dört taraftan kuşatıldı ve etkisiz hâle getirildi; Kinâne b. Bişr öldürüldü.¹⁵⁵ Amr b. el-Âs, Kinâne b. Bişr'in birliklerini bozguna uğrattıktan sonra Muhammed b. Ebû Bekir'in üzerine yürüdü. Muhammed b. Ebû Bekir'in askerleri de bozguna uğrayıp dağıldı, komutanlarını yalnız bıraktılar. Çaresiz kalan Muhammed b. Ebû Bekir bir harabeye sığındı.¹⁵⁶ Muâviye b. Hudeyc onu harabede buldu. Muhammed b. Ebû Bekir'in, Amr b. el-Âs'ın saflarında olan kardeşi Abdurrahmân b. Ebû Bekir, kardeşinin affı için Amr b. el-Âs'tan yardım istemişse de, Muâviye b. Hudeyc, Amr'ın tavassutunu kabul etmedi, onu öldürme konusunda kararlı olduğunu söyledi ve Muhammed b. Ebû Bekir'i korkunç bir şekilde öldürdü.¹⁵⁷ 38 Safer/658 Temmuz ayında öldürülen Muhammed'in¹⁵⁸ valilik süresi, 5 aydır.¹⁵⁹

Hz. Ali, Mısır'a takviye birlik göndermek için Irak halkını teşvik etmiş, Ceraa'da¹⁶⁰ toplanmalarını istemiş, ama çağrısına hiç kimse icabet etmemişti. Hz. Ali, ileri gelen insanları çağırıp onlara sitem etti.¹⁶¹ Onun sözlerinden etkilenen Ka'b b. Mâlik, halka etkili bir konuşma yaparak 2000 kişilik bir kuvvet oluşturabildi. Ka'b, ordusuyla 5 günlük bir yol aldı. Şamlılar'la savaşan askerlerden biri olan Haccâc b. Gâziyye, onlara Muhammed b. Ebû Bekir'in öldürüldüğünü ve Mısır'ın elden çıktığını haber verdi. Hz. Ali'ye de gelişmeleri Abdurrahmân b. Şebîb anlattı. Duruma muttalî olan Hz. Ali, sitemkâr sözlerle haberleri halka nakletti.¹⁶²

Hz. Ali'nin, Muhammed b. Ebû Bekir'in ölümüne çok üzüldüğü "o, benim ve kardeşimin oğludur" sözleriyle üzüntüsünü dile getirdiği rivâyet edilir.¹⁶³ Ebû

¹⁵⁴Kinâne b. Bişr et-Tucibî (et-Tecibî): Hz. Osman'ı muhasara eden ve ölümünde parmağı olan kişilerden birisi olarak bilinir. İbn Sa'd, *et-Tabakat*, III, 73; VI, 25; İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *el-Maârif*, Beyrut 1987, s. 113; İbn Asâkir, *Târîhu Medîne*, I, 257-58. Hadramet'teki Tucib veya Tecib adlı bir kabileye mensuptur. Fayda, Mustafa, *Hz. Ömer Zamanında Gayri Müslimler*, İstanbul 1989, s. 121.

¹⁵⁵Belâzürî, *Ensâb*, III, 171; Taberî, *Târîh*, V, 103; İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım*, s. 123; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 151; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 412; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhira*, I, 110.

¹⁵⁶Taberî, *Târîh*, V, a.y.; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 412.

¹⁵⁷İbn Abdülhakem, *Fütûh*, I, 139; Belâzürî, *Ensâb*, III, 171-72; Taberî, *Târîh*, V, 103; İbn Abdülberr, *el-İstî'âb*, III, 1166; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 412; İbnü'l-Verdî, *Târîh*, I, 154.

¹⁵⁸Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, s. 144; İbn Abdülhakem, *Fütûh*, I, a.y.; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 194; Mes'ûdî, *Mürûc*, II, 420; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 245; Apak, "Muhammed b. Ebû Bekir", *DİA*, XXX, 518.

¹⁵⁹Kindî, *Kitâbü'l-Vulât*, s. 31; Hasan İbrahim, *İslâm Tarihi*, I, 346.

¹⁶⁰Ceraa: Kûfe ile Hîre arasında bir mevkidir. İbn Sa'd, *et-Tabakat*, V, 33; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 414.

¹⁶¹İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, a.y.

¹⁶²Belâzürî, *Ensâb*, III, 172-73; Taberî, *Târîh*, V, 107-109; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 414.

¹⁶³Ya'kûbî, *Târîh*, II, 194; Mes'ûdî, *Mürûc*, II, 420. Hz. Âişe'nin, kardeşinin ölümüne üzüldüğü, yas tuttuğu, her namazının arkasından Kunut okuyarak, Muâviye ve Amr b. el-Âs'a beddua ettiği nakledilir. O, Muhammed b. Ebû Bekir'in ailesini de himayesine almıştır. Belâzürî, *Ensâb*, III, 170-72; Taberî, *Târîh*, V, 105, 107; İbn Asâkir, *Târîhu Medîne*, XLIX, 427; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 151; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 413; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 245; Hudarî Bek, *Muhâderât*, s. 78.

Mihnef kanalıyla gelen bir rivâyette Hz. Ali'nin şu sözleri nakledilmektedir: “Al-lah, Muhammed’e rahmet etsin. O, tecrübesiz bir gençti. Eğer, Mısır’a Hâşim b. Utbe’yi¹⁶⁴ tayin etseydim, Amr b. el-Âs ve avenesi orada kendilerine yer bula-mazlardı. Çünkü o, (Sıffin’de) elinde kılıcı olduğu halde öldürüldü. Allah, Mu-hammed’e rahmet etsin. O, var gücüyle çalıştı, ama sonuç aleyhine oldu.”¹⁶⁵,

Bu rivâyet Hz. Ali'nin, Kays’ın dışında Mısır’a atadığı veya atamak istediği valilerinde siyasî kabiliyetten çok, hamasî özellikleri ön plâna aldığına, aynı za-manda Mısır’a uygulanacak yönetim tarzının hoşgörü üzerine temellendirilme-diğine işaret etmektedir.

B- MUÂVİYE B. EBÛ SÛFYÂN’IN HZ. ALİ’NİN ATADIĞI MISIR VALİLERİYLE MÛCADELESİNDE UYGULADIĞI METOTLAR

Hz. Ali’den önceki ilk üç halifeye biat eden, onlara tâbi olan Muâviye, Hz. Ali’nin halifeliğine biat etmedi, hattâ ona karşı çetin bir mücadele başlattı. Me-totsuz yapılan işlerin, daha baştan başarısızlıkla neticeleneceğinin idrakiyle, kendi dehası ve deneyimleri doğrultusunda, o an İslâm devletinin konjektürü-ne¹⁶⁶ en uygun metotları kullanmaya gayret etti. Bu metotları şu şekilde tasnif etmemiz mümkündür:

1- Plânlı Hareket

Hz. Ali’yle mücadelesinde Muâviye’nin önünü açan, onu hedefine ulaştırıran en önemli etkenlerden biri, mücadeleye başladığı andan itibaren plânlı bir yol takip etmesidir. O, azledilmiş bir vali olarak İslâm devletinin Halifesi’yle müca-deleyi göze alırken, ileride ulaşmak istediği hedefi belirlemiş ve bunu nasıl ger-çekleştireceği konusunda gereken ön hazırlıkları yapmıştır. Bir anlamda o, o an bulunduğu konumun, nereye ulaşmak istediğinin ve bunu nasıl gerçekleştire-ceğinin farkındadır.

Hz. Ali’nin hilâfete gelişi ve Şam valisini azledip yerine Sehl b. Hunejf’i ataması sürecinde Muâviye’nin tartışmaya açtığı konu, kendisinin “valiliği” me-

¹⁶⁴Hâşim b. Utbe b. Ebû Vakkâs (v.37/657): Mekke’nin fethedildiği gün Müslüman oldu. Hz. Ömer zamanında önemli savaşlara katıldı. Yermük Savaşı’nda (15/636) bir gözünü kaybettiği için “A’ver” lakabıyla anıldı. Hz. Ali, Cemel Vak’ası’ndan (36/656) önce orduya taraftar toplamak üze-re onu Kûfe’ye gönderdi. Sıffin Savaşı’nda (37/657) ordudaki Basralılar grubunun bayrağını taşı-dı ve büyük yararlılıklar gösterdi. Bu savaşta ayağını da kaybetti. Savaş oyunlarını iyi bilen, düş-manlarına karşı seri hareketleri ve hızlı darbeleri sebebiyle “Mirkal” lakabıyla anılan Hâşim, Sıffin Savaşı’nda Hâris b. Münzir tarafından öldürüldü. İbn Abdülberr, *el-İstîâb*, III, 583-87; Zehebî, Si-yeru A’lâmi’n-Nübelâ, III, 486. Gnş. bilgi için bk.: Çubukçu, Asri, “Hâşim b. Utbe”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 410.

¹⁶⁵Taberî, *Târih*, V, 110.

¹⁶⁶Sabri Hizmetli, İslâm Devleti’nin o gün içinde bulunduğu şartları şöyle değerlendirmektedir: “Hz. Ali, iç karışıklığın egemen olduğu, toplum düzeninin bozulduğu, ümmet’in birliğinin parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğu bir ortamda devlet başkanı oldu. Yani o kendini iç karışıklık-lar içinde buldu. Çünkü başkentte işgal ve anarşi vardı ve Hz. Osman’ın katileri olan anarşistler duruma hâkimdiler. III. Halife Hz. Osman’ın şehit edilmesi, müslüman toplumu iç karışıklığa, he-saplaşmaya ve mezhep kavgalarına, hizipleşmeye, siyasî iktidarı ele geçirme mücadelesine sevk etmişti.” Hizmetli, “Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları – Sonuçları ve Etkileri”, AÜİFD, XXXIX, 50.

selesi değil, Hz. Ali'nin "hilâfetinın meşrûiyeti" meselesiydi. Ona göre; Hz. Osman'ın kuşatılması esnasında herhangi bir girişimde bulunmayan, aksine olayda parmağı olan Hz. Ali, Hz. Osman'ın katillerini cezalandırmadığı ve onları çevresinden uzaklaştırmadığı için halifelik yapamazdı. Bu sebeple Muâviye, Hz. Ali'ye öncelikle Hz. Osman'ın katillerini cezalandırmasını, sonra halifelik işinin şûraya bırakılmasını teklif etti. Gelişmelerin seyrine bakıldığında onun bu teklifinde samimi olmadığı görülür. Şöyle ki, Hz. Osman'ın muhasarası anında herhangi bir resmî görevi olmayan Hz. Ali'yi "Hz. Osman'ın öldürülmesinde pasif kalmakla itham eden" Muâviye'nin, o sırada resmî bir vali olduğu halde kendisinin de ciddî anlamda bir girişimde bulunmadığı ortadadır. Ayrıca Muâviye, halife olduktan sonra Hz. Osman'ın katilleriyle ilgili bir soruşturma yapmamış, bu konuda Hz. Ali'den farklı bir icraatta da bulunmamıştır. Öte yandan o, Hz. Ali'nin halifeliği konusunun şûraya havale edilmesini isterken, kendisinin, halifelik döneminde şûra usûlüne başvurmadığını, aksine Hulefâ-i Râşidîn'in uygulamalarının tersine, hilâfeti saltanata dönüştürdüğünü de görüyoruz. Bu durumda onun esas amacının "siyasî iktidarı ele geçirmek"¹⁶⁷ olduğunu söyleyebiliriz.

Muâviye, Hz. Ali'yle mücadelesinin ilk aşamasında iktidara talip olduğunu hissettirecek bir davranışta bulunmadı, hattâ bundan özellikle kaçındı. "Şamlılar ona önce emîr olarak, Hz. Osman'ın intikamını almak amacıyla biat ettiler. Muâviye, doğrudan halifelik iddiasında bulunursa Hz. Ali'ye karşı gücünün azalacağını biliyordu."¹⁶⁸

Uygulama alanına konulan bir plânda amaç veya amaçların tespiti yapılmışsa, o amaca ulaşmak için fırsatların, vesilelerin araştırılmasına ihtiyaç duyulacaktır. Muâviye, İslâm toplumunun içinde bulunduğu şartları iyi bir şekilde değerlendirmiş,¹⁶⁹ gerçekçilik ve makuliyet yolunu, başka bir ifadeyle zaman, zemin ve şahsa göre farklılık arz eden değişken durum siyaset anlayışını benimsemiştir. Onun zamanın şartlarını dikkate alan reel ve pragmatik bir siyaseti uygulamaya çalıştığı ileri sürülebilir.¹⁷⁰ Nitekim o, Hz. Osman'ın muhasara edilmişinden itibaren meydana gelen bazı hâdiseleri fırsat hâline dönüştürmeye çalışmıştır. Hz. Osman'ın öldürülmesinde Hz. Ali'nin parmağı olduğu iddiasını ortaya atan,¹⁷¹ Şam'da Hz. Osman'ın kanlı gömleğini teşhir ettirerek¹⁷² Hz. Os-

¹⁶⁷Hizmetli, "Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları - Sonuçları ve Etkileri", AÜİFD, XXXIX, 52. Konuyla ilgili yorum ve değerlendirmeler için ayrıca bk.: Bakır, Hz. Ali Dönemi, s. 29; Apak, İslâm Tarihi, II, 324-25.

¹⁶⁸Demircan, Ali - Muâviye Kavgası, s. 81.

¹⁶⁹Yiğit, İsmail, "Emevîler", DİA, İstanbul 1995, XI, 89.

¹⁷⁰Apak, "Hz. Ali'nin Siyasî Kişiliği" Hayatı-Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri (08-10 Ekim 2004), s. 49. Ayrıca bk.: Demircan, Ali - Muâviye Kavgası, s. 57.

¹⁷¹Bu konuda geniş bilgi için bk.: Halife b. Hayyât, *Târih*, s. 130; İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 113; Ya'kûbî, *Târih*, II, 176; Taberî, *Târih*, IV, 390; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 293-94; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 184-85; Fiğlalı, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, s. 42; Hizmetli, Sabri, "Tarihi Rivâyetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi", AÜİFD, Ankara 1985, sayı: XXVII, s. 149-176; Akarsu, Murat, *Hz. Osman ve Hilâfeti*, AÜSBE, Ankara 2001, (yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 243-46.

¹⁷²Minkârî, *Vak'atü's-Sıffin*, s. 127; Hitti, Philip K., *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, (çev.: Salih Tuğ), İstanbul 1989, I, 276-77.

man taraftarlarını kıskırtan Muâviye; Kays ve Muhammed b. Ebû Bekir'e yazdığı mektuplarında,¹⁷³ Haribtalıları'la ilişkilerinde¹⁷⁴ Hz. Osman'ın haksız yere öldürüldüğünü ve intikamının alınması gerektiğini ısrarla vurgulayarak, bu olayı amacına ulaşmak için kullanacağı bir fırsat olarak görmüştür.

Cemel'in önderleri Hz. Âişe, Talha ve Zübeyr'in Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmasına yönelik başlattıkları hareket¹⁷⁵ ve "yöneticinin meşveretle belirlenmesi" şeklindeki söylemleri, Muâviye'nin hareket ve söylemiyle örtüşüyordu. Hz. Ali'nin iktidara gelişinde âsilerin etkili olmasından kaynaklanan¹⁷⁶ bu durumun, Muâviye için bir fırsat olduğunu söyleyebiliriz.

Fırsatları değerlendirip lehine çevirme gayretlerinde, karşısına çıkabilecek engelleri aşma noktasında, Muâviye'nin alternatif stratejiler geliştirdiği dikkat çekmektedir. Onun, Hz. Ali'nin Mısır valileriyle ilişkilerindeki farklı yaklaşımlarında bu durum bariz bir şekilde görülmektedir.

Başarılı plânlamanın önemli ölçütlerinden biri de plânın istişareye açık olmasıdır. Bu açıdan Muâviye'ye baktığımızda, onun kendi safına çektiği kişilerle -özellikle Amr b. el-Âs'la- sık sık istişarelerde bulunduğunu, yeni taktikler geliştirdiğini görürüz. Mısır'a yapılan saldırı öncesinde Amr b. el-Âs'ın yanı sıra çoğu sahâbî arasında temayüz eden üst düzey komutanlarla yaptığı istişarî toplantıyı,¹⁷⁷ onun plânlarını denetime tâbi tutmasına örnek olarak verebiliriz.

Denilebilir ki Muâviye, Hz. Ali'nin Mısır valileriyle mücadelesinde hedefine bu plânlı çalışmaları sayesinde ulaşmıştır. O, iktidar olmayı amaçladığı ilk günden, hedefine ulaştığı son ana kadar plânlı, programlı bir mücadele içine girmiştir.

2- Mücadele İçin Uygun Bir Merkez Seçimi

Tarih, savaşın durumları kadar, savaş yapılan mekânların da, sonucu etkileyen bir öneme sahip olduğunu gösteren olaylarla doludur. Hz. Peygamber'in, Bedir Gazvesi'nde (2/624) karargâh tespiti yaparken,¹⁷⁸ Uhud Gazvesi'nde (3/625) Ayneyn Tepesi'nin stratejik önemine dair okçulara emir verirken¹⁷⁹ mücadelenin geçeceği alanın, savaşın sonucunu belirlemedeki etkisine dikkat çektiğini görürüz.

Muâviye, Hz. Ali'yle yapacağı mücadelenin ana merkezini Mısır olarak belirledi. Mısır, onun önem verdiği,¹⁸⁰ Hz. Ali'ye karşı saldırıya geçtiği ilk hedefti.¹⁸¹

¹⁷³San'ânî, *el-Musannef*, V, 461-62; Ya'kübî, *Târih*, II, 186; Belâzûrî, *Ensâb*, III, 162; Taberî, *Târih*, IV, 550-51; V, 101; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 355; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 314-15.

¹⁷⁴Belâzûrî, *Ensâb*, III, 167; Taberî, *Târih*, V, 95; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 412.

¹⁷⁵Kapar, Mehmet Ali, *İslâm'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi*, İstanbul 1998, s. 57.

¹⁷⁶Demircan, Ali - *Muâviye Kavgası*, s. 96.

¹⁷⁷İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 411-12.

¹⁷⁸İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (thk.: M. es-Sekkâ - İ. el-Ebyârî - A. eş-Şelebî), Mısır 1936, II, 270-72.

¹⁷⁹İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 39-40.

¹⁸⁰el-İmâme, I, 95.

O, Amr b. el-Âs'ı, Hz. Ali'ye karşı birlikte hareket etmek üzere çağırıldığında, Amr b. el-Âs ona, Mısır'ı kendisine vermesine karşılık, teklifini kabul edeceğini söyledi. Muâviye, Amr'a: "Bilmez misin ki, Mısır, Şam gibidir" dedi. Amr: "Elbette biliyorum. Senin tarafında olursam, Mısır benim olacak" diyerek ısrarını sürdürdü. Muâviye de teklifi kabul etti.¹⁸² Hakeza Hz. Ali de Kûfeliler'e yaptığı bir konuşmada: "Mısır, Şam'dan büyüktür; hayrı çoktur..."¹⁸³ ifadesine yer vermiştir.

Mısır'ın verimli topraklara sahip olması, haracının çokluğu,¹⁸⁴ Muâviye'nin dikkatini buraya çekmesindeki önemli sebeplerden biriydi. Ancak onun Mısır'a ilgisini artıran bundan daha önemli sebep, Mısır'ın jeostratejik ve jeopolitik konumuydu.¹⁸⁵ O, Hz. Osman'ın muhasarası ve öldürülmesi olaylarında Mısırlıların oynadığı rolü biliyordu. Aynı şekilde Mısır'da Hz. Osman'ın kanını talep eden yaklaşık 10 000 kişilik kararsız bir kitlenin varlığından da haberdardı. Hz. Ali'nin olası bir Şam saldırısında, Mısır'dan gelecek bir saldırıyla iki ateş arasında kalması ve hezimetle uğraması kaçınılmazdı.

Öte yandan jeostratejik ve jeopolitik yönden bu derece öneme sahip Mısır'da askerî ve siyasî dehası tartışılmaz, Kays gibi dirayetli bir valinin bulunması Muâviye'yi korkutuyordu. İşte tüm bu saikler onun mücadelesini Mısır üzerine teksif etmesini zorunlu kıldı.

3- Zamanlamaya Dikkat Etmesi

Zaman, faaliyetlerin verimini artıran değerli bir hazinedir. Dolayısıyla hedefe ulaşmak için zamanın iyi değerlendirilmesine ihtiyaç vardır. Bu; neyin, ne zaman, nasıl yapılmasıyla, bir anlamda "zamanlamanın" doğru tespit edilmesiyle mümkün olacaktır.

Muâviye, koşullara göre siyaset geliştiren ender siyasetçilerden biridir.¹⁸⁶ Siyasî hayatının hemen her safhasında hesaplı hareket eden, adımlarını sağlam bir şekilde atan Muâviye,¹⁸⁷ Hz. Ali'nin atadığı Mısır valileriyle mücadele ederken yaptığı hamlelerinde de "zamanlama" konusunda hassas davranmıştır. Onun "Ben soğukkanlı ve yavaş davranarak başarıya ulaşıyorum..."¹⁸⁸ ifadeleri, bu konuda fikir vermektedir.

Muâviye, Hz. Ali hilâfete geçtiği sırada, henüz valilerini atamamışken, Mısır'daki otorite boşluğunu değerlendirip Mısır'a girmede. Çünkü aceleyle atılmış

→ →

¹⁸¹Apak, *İslâm Tarihi*, II, 354.

¹⁸²*el-İmâme*, I, 97; Mes'ûdî, *Mürûc*, II, 363; Fişlali, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, s. 42; *İmam Ali*, Ankara 2007, s. 63.

¹⁸³Taberî, *Târih*, V, 107.

¹⁸⁴Belâzürî, *Ensâb*, III, 169; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 411; Aycan, *Muâviye*, s. 160; Bakır, *Hz. Ali Dönemi*, s. 90; Demircan, *Ali - Muâviye Kavgası*, s. 173.

¹⁸⁵Geniş bilgi için bk.: Mes'ûdî, *Mürûc*, II, 62; Yâkût el-Hamevî, *Mucemü'l-Büldân*, V, 138-39; Demircan, *Ali - Muâviye Kavgası*, a.y..

¹⁸⁶Demircan, *Ali - Muâviye Kavgası*, s. 57.

¹⁸⁷Gömbeyaz, Melek Yılmaz, "Muaviye b. Ebî Süfyan'ın Muhaliflerini Bertaraf Etme Yöntemleri", UÜİFD, Bursa 2010, cilt: 19, sayı: 1, s. 311.

¹⁸⁸İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 412.

böyle bir adım, onun plânlarını alt üst edebilirdi. O sırada Mısır'da bulunan Hz. Osman taraftarları kararsızlık içindelerdi ve onların verecekleri tepkiden Muâviye emin değildi. Bundan dolayı o, kendisi için ne kadar önemli olursa olsun bu konuyu zamana yaydı; Mısır'a girebileceği en uygun ortamı bekledi.

Onun Kays'la ilişkilerinde de aynı durum söz konusuydu. O, Kays'ın mektubunda başvurduğu oyalama taktiğinin farkına varıp ondan bir an önce kararını netleştirmesini istemiştir. Haribtalılar'la ilişkilerinde son derece sabırlı davranan Muâviye, Muhammed b. Ebû Bekir'in şiddete dayalı yönetimini, ona karşı halkın hoşnutsuzluğunu, öte yandan Hz. Ali'yle Hâricîler arasındaki anlaşmazlıkları gördükten sonra, Haribt'a'daki ileri gelen kişilerle yazışmalara başladı, onları kendi taraftar grubuna dâhil etti. Oysa Kays'a ısrarla Haribtalılar'la savaşmasını emreden Hz. Ali, valisinin "Bu konuda neden acele ediyorsun, anlayamıyorum"¹⁸⁹ cevabına itibar etmemiş, kararında aceleci davranmıştı.

Bu durumda Muâviye, Hz. Ali'nin atadığı Mısır valileriyle mücadele sürecinde, emin adımlarla, sabırla zamanı kullanmış, şartların olgunlaştığı ilk anda son hamlesini yapmıştır, diyebiliriz.

4- Kadrosunu Seçerken Gösterdiği Titizlik

Kolektif akla dayalı, alternatif açılımları bulunan bir politika ile hareket eden Muâviye,¹⁹⁰ azledilmiş bir vali olarak, Hz. Ali'yle mücadeleyi göze alırken işinin çok zor olduğunu biliyordu. Onunla yapacağı bir savaşta karşısına çıkacak ordunun kemiyet bakımından kendi ordusuyla kıyaslanamayacak derecede üstün olacağını da farkındaydı. Bu açığı, sağlam bir kadro oluşturarak telâfi etmeye çalıştı.

Çok iyi bir diplomat olan Muâviye, çevresini kendisi gibi ileri görüşlü, fikir ve siyasette tebarüz etmiş şahsiyetlerden oluşturmuştur. Amr b. el-Âs, Muğire b. Şu'be ve Ziyâd b. Ebîhi onun sürekli müşavere ettiği, büyük yetkiler verip önemli mevkilere getirdiği kimselerdir.¹⁹¹ O, Mısır valileriyle mücadelesinde özellikle Amr b. el-Âs'la birlikte hareket etti. Amr, daha önce Mısır valiliği yapmış, siyasî, askerî dehası tartışılmaz bir kişi olarak, kendisine destek verebilecek en ideal kişiydi.¹⁹²

Muâviye'nin, kadrosuna dâhil etmek istediği Kays'ın karakter yapısını, siyasî, askerî kabiliyetini, aynı zamanda Hz. Ali'ye olan sadakatini çok iyi bildiği anlaşılmaktadır. O, Kays'ı kendi safına katmak için gayret etti. Kays, onun teklif mektuplarına kesin bir dille ret cevabı verse de, onu muhatap kabul ederek, bir anlamda ona meşrûiyet kazandırdı, kendisini yıpratabilecek bir koz verdi.

¹⁸⁹Belâzürî, *Ensâb*, III, 163.

¹⁹⁰Apak, "Hz. Ali'nin Siyasî Kişiliği" Hayatı-Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri (08-10 Ekim 2004), s. 49.

¹⁹¹Aycan, İrfan-Sarıçam, İbrahim, *Emevîler*, Ankara 2008, s. 10. Ayrıca bk.: Demircan, *Ali - Muâviye Kavgası*, s. 56.

¹⁹²Geniş bilgi için bk.: Önkal, Ahmet, "Amr b. el-Âs", *DİA*, İstanbul 1991, III, 79- 81; Apak, Âdem, *İslâm Siyaset Geleneğinde Amr b. el-Âs*, Ankara 2001.

Muâviye, bu kozu iyi değerlendirdi; kendi kadrosuna dâhil edemediği Kays'ı yıpratma siyasetiyle valilikten azlettirdi.

Muâviye'nin kadrosunda, Hz. Ebû Bekir'in oğlu Abdurrahmân, Hz. Ömer'in oğlu Ubeydullah, Hz. Ali'nin ağabeyi Akîl, Hâlid b. Velîd'in oğlu Abdurrahmân gibi karizmatik kişiler yer alıyordu. Kabile bağlarının sağlam olduğu bir toplumda, Muâviye'nin kadrosunda yer alan bu kişiler, aynı zamanda geniş bir tabana da sahipti.

Muâviye, Haribta'daki Hz. Osman'ın intikamını almak için fırsat kollayan, dikkatle gelişmelerin seyrini izleyen pasif direnişçileri de kadrosuna almak istedi. 10 000 kişilik bölge halkı içerisinde siyasî ve askerî yönlerden temayüz etmiş Mesleme b. Muhalled, Muâviye b. Hudeyc, Yezîd b. Hâris, Bûsr b. Ebû Ertât, Habîb b. Mesleme, Şurahbil b. es-Sımt, Dahhâk b. Kays, Ebû'l-A'ver es-Sülemî, Hamza b. Sinan gibi ileri gelen kişiler vardı.¹⁹³ Bunların Muâviye'nin safına geçmesi; öncelikle Mısır'ın ele geçirilmesi, sonra da Hz. Ali'yle mücadelenin kolaylaşması anlamına geliyordu. Çünkü "Mısır'ın ele geçirilmesi, bir anlamda Hz. Ali'yle yapılan mücadelenin yarısının kazanılması, demektir."¹⁹⁴

Kays'ın azlinden sonra Mısır'a vali olarak atanan Muhammed b. Ebû Bekir'in Haribtalılar'a uyguladığı yanlış siyaset, buradaki kararsız kişilerin Muâviye tarafına geçmesini sağladı. Meseleye Eşter'in azlinden sonra tekrar azlettiği valisini atamak zorunda kalan; liyakatli kadro yönünden alternatifsizlik sorunu yaşayan Hz. Ali açısından baktığımız zaman, Muâviye'nin safına geçen bu seçkin kadronun dengeleri değiştirebilecek bir fonksiyona sahip olduğunu görürüz.

Muâviye, oluşturduğu bu kadrosuyla, Mısır üzerine sevk etmek üzere Haribta'dan gelen takviye kuvvetlerle birlikte, içlerinde askerî yönden deha olarak kabul edilen, deneyimli komutanlardan müteşekkil 10 000 kişilik bir ordu oluştururken, Hz. Ali'nin yönetim alanı içinde bulunan Mısır'dan ancak 4000 kişilik bir ordu oluşturulabilmiştir. Bu durumda Muâviye'nin oluşturduğu kadronun, kitlelere ulaşma konusunda bir köprü özelliği taşıdığını söyleyebiliriz.

5- Mücadele Ettiği Valileri İyi Tanıması

Muâviye, Mısır'ı ele geçirmenin şehirdeki kararsız kitle olan Haribtalılar'ın kendisine vereceği destekle mümkün olduğunun, onların kararlarını da onları yöneten valinin yönetim tarzının belirleyeceğinin idrakindeydi. Dolayısıyla şehri yönetecek valinin kimliği önemliydi. Onun valilere yaklaşımı, onlarla ilişki düzeyi, onları iyi tanımasıyla netlik kazanacaktı.

O, Mısır'a Hz. Ali'nin tayin ettiği Kays'ın mazisini, liyakatini, Mısır'ı başarılı bir şekilde yöneteceğini biliyordu. Nitekim "Kays'ın 100 000 askerden daha etkili olduğunu"¹⁹⁵ söyleyerek bu hususun altını çiziyordu. Kays, deha yönünden

¹⁹³Belâzûrî, *Ensâb*, III, 169; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 411.

¹⁹⁴Abdülkerîm el-Hatîb, Ali b. EbûTâlib, s. 413.

¹⁹⁵Taberî, *Târih*, IV, 555; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 356; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, III, 110.

Muâviye ve Amr b. el-Âs'a denk bir kişi olmasının¹⁹⁶ yanında, Ensâr'a mensubiyeti dolayısıyla geniş bir tabana sahipti. Onunla ilişkilerinde Muâviye'nin dikkatli davranması, onun bu özelliklerinin farkında olduğunu göstermektedir.

Muâviye, Muhammed b. Ebû Bekir'in tabir caizse doğduğu günü bilmekte, onu çok iyi tanımaktadır. Onun tecrübesizliği, sert yönetimi ve Hz. Osman'ın muhasarasında ve öldürülmesinde isminin zikredilmesi Muâviye'nin bilmediği hususlar değildi. Kays'tan sonra onun Mısır'a vali olarak tayini âdeti kendisine yapılan bir ikramdı. Öyle ki Hz. Ali onun başarısızlığını görüp Mısır'a Eşter'i vali tayin edince, Muâviye bu tayine çok sinirlendi, tedirgin oldu.

Muâviye'nin bu tepkisi, Eşter'i de çok iyi tanıdığını göstermektedir. O, Sıffin Savaşı'nda Eşter'in gösterdiği performansı gayet iyi biliyordu.¹⁹⁷ Dolayısıyla Muâviye, akıllı, ileri görüşlü, askerî konulara vâkıf bir komutan olan Eşter'in¹⁹⁸ her hâlükârda Mısır'ı selefinden daha iyi yöneteceğinden, plânlarını altüst edeceğinden emindi.¹⁹⁹ Bu sebeple kurduğu bir tuzakla Eşter'i zehirletip öldürerek,²⁰⁰ önündeki büyük bir engelden kurtulmuş oldu. Görüldüğü gibi, Muâviye'nin, Mısır valilerine karşı izlediği siyaset öncelikle onları çok iyi tanıma ve bu doğrultuda hareket etme stratejisi üzerine temellendirilmiştir.

Muâviye, Hz. Ali'nin Mısır valileriyle diplomatik düzeyde ilişkilerini sürdürürken her birine farklı tarzlarda yaklaşım sergilemiştir. Onun Kays'la ilişkileri, Muhammed b. Ebû Bekir ve Eşter'le ilişkilerine benzemez.

O, dirayetli bir komutan, başarılı bir vali olan Kays'a kendi safına katıldığı zaman istediği her şeyi vermeyi vadetti. O, Kays'tan önce Amr b. el-Âs'a uyguladığı "şaha ulaşmak için veziri feda etmek" şeklinde nitelendirebileceğimiz bu yaklaşım tarzını, Haribtalılar'ın ileri gelenlerinden Mesleme b. Muhalled ve Muâviye b. Hudeyc'e de uygulamış, semeresini almıştır.²⁰¹

Muâviye, Muhammed b. Ebû Bekir'e herhangi bir vaatte bulunmadı, onun gönderdiği hakaret içerikli mektuplarına aynı üslûpla cevap vermekle yetindi.²⁰² O, yönetim tarzı işine yaradığı için Muhammed b. Ebû Bekir'in azlinden çok, görevine devam etmesi için çabaladı.

Eşter'e mektup gönderme ihtiyacı hissetmeyen Muâviye, onu hile ve tuzaklarla saf dışı etti. Çünkü Eşter ileri görüşlü, siyasî ve askerî konulara vâkıf bir kişi olmasının yanı sıra, aynı zamanda sert bir kişiydi;²⁰³ doğal olarak vereceği tepki farklı olacaktı. Muâviye, bu sebeplerle ne Kays gibi onunla muhatap olup

¹⁹⁶İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 313.

¹⁹⁷Özaydın, Abdülkerim, "Eşter", *DİA*, XI, 486; Ayar, "Mâlik b. el-Hâris el-Eşter'in İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü", *DBAAD*, V, 82-83.

¹⁹⁸Belâzürî, *Ensâb*, III, 168; Taberî, *Târih*, V, 95-96; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 313.

¹⁹⁹Belâzürî, *Ensâb*, III, a.y.; Taberî, *Târih*, V, 96; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 410.

²⁰⁰San'ânî, *el-Musannef*, V, 460; Belâzürî, *Ensâb*, III, 168; Taberî, *Târih*, V, 95-96; Kindî, *Kitâbü'l-Vülât*, s. 23-24.

²⁰¹İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 412.

²⁰²Taberî, *Târih*, IV, 551; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 355; İbn Haldûn, *Târih*, II, 1093.

²⁰³Demircan, *Ali - Muâviye Kavgası*, s. 140.

ona mektup gönderme ihtiyacı hissetti, ne de Muhammed b. Ebû Bekir'e karşı sergilediği tutum gibi valiliğine rıza gösterdi; tertiplendiği hile ve tuzaklarla onu zehirletti. Eşter'in ölümünden sonra şartların kendi lehine geliştiğini gören Muâviye, daha önce sessiz bir şekilde icraatlarını izlediği Muhammed b. Ebû Bekir'e son hamlesini yaparak, Mısır'ı ele geçirdi.²⁰⁴

6- Kamuoyu Oluşturma

Öznesi toplum olan faaliyetlerin icrasında, halkın yönlendirilmesini, icraatların tasvip görmesini ve desteklenmesini sağlamak için kitlelerle iletişim içinde olmaya, onları bilgilendirmeye ihtiyaç vardır. Günümüzde kitle iletişim araçlarıyla giderilen bu ihtiyaç, tarih boyunca günün şartlarına uygun araçlarla karşılanmaya çalışılmıştır.

Muâviye, muhalefet ettiği Hz. Ali'yle mücadele ederken devamlı surette toplumun nabzını tutmuş; "muhaliif olarak gördüğü kişileri bertaraf etme yolunda yoğun olarak kullandığı propaganda yöntemini, sindirme ve karalama faaliyetleriyle iç içe yürüterek,"²⁰⁵ kamuoyu desteğini almaya çalışmış ve bunda önemli ölçüde de başarılı olmuştur.

Muâviye, o günün şartlarında kitle iletişim araçlarının en etkililerinden biri olan mektuplara başvurmuştur. Muâviye'nin Mekke ve Medineliler'e,²⁰⁶ Kays ve Muhammed b. Ebû Bekir'e yazdığı mektupları, onun kamuoyu oluşturmaya yönelik başvurduğu vasıtalar olarak kabul edebiliriz. "Muâviye'nin Kays'a gönderdiği iki mektubu Amr b. el-Âs'la birlikte yazdığına"²⁰⁷ dair rivâyet, mektupların aceleyle, rasgele yazılmış mektuplar olmadığını, muhtevasıyla, üslûbuyla özenerek yazıldığını ortaya koymaktadır.

Kays'a yazılan bu mektupların tahfîlini yaptığımız zaman şu hususların dikkat çektiğini görürüz: İlk mektupta kullanılan üslûp emredici, otoriter bir üslûptur. Resmî bir sıfatı olmadığı halde, sanki Halife'nin valisine yazdığı bir mektuba benzeyen bu mektupta Muâviye, kendisini otoriter bir muhatap olarak kabul ettirmiştir. Muâviye'nin, Hz. Ali'yle mücadelesinde sürekli koz olarak kullandığı argümanlardan biri, bu mektupta da kullanılmış "Hz. Osman'ın öldürülmesi ve bu olayda parmağı olanların itham edilmesi"²⁰⁸ hususunun altı çizilmiş, Kays da Hz. Osman'ın öldürülmesi olayında isyancılar arasında olmakla itham edilmiştir. Bu suçlamanın akabinde Muâviye, onu tövbe etmeye, bir anlamda hatasını telâfi etmeye çağırılmış, kendi safına katıldığı takdirde ona büyük mükâfatlar vereceğini vadetmiştir. Onun ileriye dönük Kays aleyhinde kamuoyu oluşturma

²⁰⁴Ya'kübî, *Târîh*, II, a.y.; Mes'ûdî, *Mürûc*, II, 420; Taberî, *Târîh*, V, 105; Zehebî, *Siyeru A'âmî'n-Nübelâ*, III, 482; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 315-16.

²⁰⁵Gömbeyaz, "Muaviye b. Ebî Süfyan'ın Muhaliiflerini Bertaraf Etme Yöntemleri", UÜİFD, cilt: 19, sayı: 1, s. 317.

²⁰⁶Mektuplar için bk.: el-İmâme, I, 98-105; İbn A'sem, Ebû Muhammed Ahmed el-Küfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, (thk.: Süheyl Zekkâr), Mısır 1992, I, 170-182; Demircan, *Ali - Muâviye Kavga*sı, s. 75, 77, 84.

²⁰⁷İbn Asâkir, *Târîhu Medîne*, XLIX, 424.

²⁰⁸Taberî, *Târîh*, IV, 550-51; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 355.

amacı da kanaatimizce bu satırlarda gizlidir. Nitekim çağdaş yazarlardan Abdülkerîm el-Hatîb “Muâviye, Kays'ın kendisine vereceği cevabın Kays için utanç vesilesi olmasını istiyordu”²⁰⁹ ifadeleriyle bu hususa işaret etmektedir.

Muâviye, öncelikle Kays'ın kendisine cevap vermesini, kendisini muhatap kabul etmesini, yani onun meşrûyetini tasvip etmesini arzuluyordu. Ona göre, Kays'ın teklifini kabul etmesi zor bir ihtimaldi. Dolayısıyla mektubuna verilecek cevabın mahiyeti önemli değildi. Kays, ona cevap gönderince o, amacına bir adım daha yaklaşmış oldu; kendisine ikinci bir mektup yazma imkânı doğdu. Fakat bu ikinci mektubun üslûbu öncekinden farklıydı; küçümseme ve tehdit ifadeleriyle yazılmıştı. Bazı kaynaklara göre o, Kays'a ağır hakaret içeren üçüncü bir mektup daha yazmıştır.²¹⁰

Muâviye, bizzat kendisinin yazdığı düzmece bir mektubu Şamlılar'a gösterip, mektubun Kays tarafından kendisine gönderildiğini söyledi ve mektubu okuttu. Mektupta Kays'ın hatasını anladığı, tövbe ettiği ve Muâviye'nin safına katıldığı vurgulanıyordu. Muâviye, Kays'ın Haribtalılar'a uyguladığı hoşgörüyü dayalı siyasetini de hatırlatarak, Kays hakkında Hz. Ali'yi şüphelendirecek bir hileye başvurdu. Neticede Hz. Ali'nin valisi hakkında şüphelenmesini sağladı ve onu Mısır valiliğinden azlettirdi.

Onun Muhammed b. Ebû Bekir'e gönderdiği mektuplarda üslûp tamamen farklılaştı. O, valiyi gönderdiği mektuplarda hakaret ve tehditlerle meydan okuyordu. Nihayet ona Amr b. el-Âs'la gönderdiği, kendisine olan güvenini, zafere adım adım yaklaştığını hissettiren son mektubunda Muhammed b. Ebû Bekir'in sonunun geldiğini yazarak, gözdağı veriyordu. Hz. Ali, valisini tedirgin eden bu mektubu okuduğu zaman, Mısır'dan ümidini kesmişti. Görülüyor ki, bu mektuplar kendi taraftarlarına güven verirken, muhaliflerinin morallerini bozmuştur.

Hz. Osman'ın kanlı gömleğini Şam'da teşhir ederek, her fırsatta Şamlılar'a Hz. Osman'ın intikamını almalarını telkin eden Muâviye,²¹¹ aynı şekilde, Haribtalılar'ı kendi safına çekme gayretlerinde de bu argümanı kullandı. O, Haribtalılar'daki ileri gelen komutanlardan Mesleme b. Muhalled ile Muâviye b. Hudayc'e de mektuplar yazarak, Muhammed b. Ebû Bekir'le mücadele konusunda onları işbirliğine davet etti. Onun “Hz. Osman'ın kanını talep etme” çağrısı ilk etapta Haribtalılar'a inandırıcı gelmedi, herhangi bir tesir icra etmedi; Kays'ın Mısır valiliği döneminde Haribtalılar, Muâviye'yle işbirliğine girmediler. Ancak Hz. Osman'ın muhasarası ve öldürülmesi hâdisesinde ismi geçen Muhammed b. Ebû Bekir'in Mısır'a vali olarak atanması ve Haribtalılar'a uyguladığı menfi yönetim anlayışı, onların saf değiştirmelerine sebep oldu.

²⁰⁹Abdülkerîm el-Hatîb, *Ali b. Ebî Tâlib*, s. 413.

²¹⁰Belâzürî, *Ensâb*, III, 163; İbn Asâkir, *Târîhu Medîne*, XLIX, 430; Abdülkerîm el-Hatîb, *Ali b. Ebî Tâlib*, a.y.

²¹¹Minkârî, *Vak'atü's-Sıffîn*, s. 127. Ayrıca bk.: Önkâl, Ahmet, “*Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme*”, İSTEM, Konya 2003, yıl: 1, sayı: 2, s. 35; Gömbeyaz, “*Muaviye b. Ebî Süfyan'ın Muhaliflerini Bertaraf Etme Yöntemleri*” UÜİFD, cilt: 19, sayı: 1, s. 317-18.

7- Manevî Atmosfer Oluşturma

Her ne kadar kaygan bir zeminde seçilse de; İslâm devletinin, Râşid Halifeler'den ilk üçü gibi seçilmiş ve biat edilmiş meşrû bir halifesi vardı. Kur'ân'ın ifadesiyle "Allah'a, Peygamber'e ve kendilerinden olan ulu'l-emre itaat etmek bir müslümanın zorunlu görevidir."²¹² Hz. Peygamber de: "Benim ve Râşid Halifeler'in sünnetine uyun"²¹³ emrini vermişti. Hal böyleyken Hz. Ali'ye biat etmeyen, hattâ daha da ileri giderek onunla mücadele eden Muâviye, siyasî otoritesini sağlamlaştırmak için zaman zaman eleştiriye uğramasına neden olan uygulamalara başvurdu.²¹⁴ Ancak bu uygulamaların bir takım riskler taşıdığı da muhakkaktı. Onun İslâm'ın özüne uymayan bir davranışı muhataplarının eleştiri oklarına hedef olabilir, aleyhinde kullanılabilirdi. Nitekim Kays, ona yazdığı bir mektubunda: "İslâm'a istemeyerek girdiniz, gönüllü olarak çıktınız" ifadesine yer vermiştir. Bu sebeple o, izahını yapmakta güçlük çekeceği bazı olayları manevî bir atmosfere bürüyerek kamufle etmeye çalışmıştır.

O, Eşter'in Mısır'a vali olarak tayin edildiğini öğrenince Şam halkına şunları söyledi: "Duyduğuma göre Ali, Eşter'i Mısır'a vali tayin etmiş. Ona beddua ediniz." Şam halkı, Muâviye'nin isteği doğrultusunda her gün Eşter'e beddua etti. Eşter'i öldürtmek için kiraladığı adam, Muâviye'ye gelip, Eşter'i öldürdüğünü haber verince,²¹⁵ Muâviye: "Allah'ın baldan askerleri vardır"²¹⁶ diyerek, halka haberi duyurdu.

İslâm nazarında, "bir müslümanın kanı diğer müslümana haramdır."²¹⁷ Onun Eşter gibi müslümanlığında şüphe olunmayan bir kişiyi öldürtmesi izah-
tan varestedir. Bu sebeple o, Şam halkından Eşter'e beddua etmesini istemiş, onun öldürdüğünü öğrenen Şamlılar beddualarının gerçekleştiğini düşünür-
lerken, Muâviye de Eşter'i bizzat zehirletip öldürttüğü halde "Allah'ın baldan askerleri vardır" diyerek, meseleye manevî bir boyut kazandırmaya çalışmıştır.

SONUÇ - DEĞERLENDİRME

Halifelik makamına geçtikten sonra birlikte çalışacağı valilerinin tayinlerini yapan Hz. Ali, iktisadî, siyasî ve askerî yönlerden jeostratejik ve jeopolitik bir öneme sahip olan Mısır'a, sahâbî içerisinde siyasî, askerî liyakatıyla, örnek karakter yapısıyla temayüz eden, Arap dâhileri arasında zikredilen, aynı zamanda Ensâr'dan olması hasebiyle geniş bir taban desteğine sahip olan Kays b. Sa'd'ı atadı ve ona yumuşak bir siyaset izlemesini tavsiye etti.

Ne var ki, Hz. Ali'nin, o günün konjonktürel şartları açısından netamelî bir yer olan Mısır için gösterdiği hassasiyet uzun soluklu olmadı; başlangıçta yaptı-

²¹²Nisâ, 4: 59.

²¹³Ebû Dâvûd, Sünnet, 6; Tirmizî, İlim, 16; İbn Mâce, Mukaddime, 6; Ahmed b. Hanbel, IV, 126.

²¹⁴Demircan, Ali - Muâviye Kavgası, s. 56.

²¹⁵Taberî, Tarih, V, 96; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, II, 410; İbn Kesir, el-Bidâye, VII, 313.

²¹⁶San'ânî, el-Musannef, V, 460; Belâzûrî, Ensâb, III, 168; Kindî, Kitâbü'l-Vulât, s. 23-24.

²¹⁷Buhârî, Edeb, 57; Müslim, Birr, 32; Ebû Dâvûd, Edeb, 47; Tirmizî, Birr, 18, 24.

ğ bu isabetli tayin ve yönetim siyasetini istikrarlı bir şekilde sürdürmedi. Bu bağlamda onun –Kays'tan sonra– Mısır'a vali olarak atadığı vali ve onun yönetim anlayışı, Mısır için isabetli bir tercih olarak görünmemektedir. Şöyle ki, Kays'ın aleyhinde sürdürülen kampanyalardan şüphelenince, duyduğu haberlerin tahkikatını ciddî manada yaptırmadan Kays'ı azleden Hz. Ali'nin, onun yerine, Hz. Osman'ın intikamını almak isteyen 10 000 kişinin meskûn olduğu Mısır vilâyetine, Hz. Osman'ın muhasarası ve öldürülmesi olaylarında ismi şaibeye karışan Muhammed b. Ebû Bekir'i tayin etmesi, siyasî yönden bir hata olarak kabul edilebilir.

Hz. Ali'nin, Eşter'in zehirletilip öldürülmesinden sonra, siyaseten yıpranmış bir kişi olan Muhammed b. Ebû Bekir'i tekrar görevine döndürmesini de izah etmek güçtür. Zira bu durumda Kays'ın masumluluğu ve haklılığı ortaya çıktıktan sonra, neden tekrar görevine döndürülmediği; Azerbaycan gibi stratejik bir konumu olmayan bir yerde görevlendirildiği, aynı şekilde Taberî'nin rivâyetinden hareketle Sıffın Savaşı'nda öldürülmeden önce Hâşim b. Utbe'nin neden Mısır'a vali olarak tayin edilmediği sorularının cevabını vermek mümkün olmamaktadır. Öte yandan, Muâviye'nin Kays'ı ve Eşter'i Mısır valiliğinden uzaklaştırmak için elinden gelen tüm imkânları seferber ederken, Muhammed b. Ebû Bekir'in valilikte kalmasını ısrarla istemesindeki amacını Hz. Ali'nin görememesini de anlamak güçtür.

Hz. Ali'nin Mısır'ın yönetimi konusunda benimsediği temel politikası da netleşmemiştir. Çünkü Kays'ı tayin ederken ona: “Mısırlılara karşı hoşgörülü bir siyaset izlemesini” tavsiye etmesi, akabinde Kays'a Haribtalılar'a baskı yapmasını emretmesi, Kays'tan sonra atadığı ve atamak istediği valilerin şiddet yanlısı olmaları, dolayısıyla Mısır'ın dokusuna uymayan yönetim anlayışları çelişkili bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, İslâm devletinin o an içinde bulunduğu olumsuz şartlarla, Hz. Ali'nin kadro açısından ciddî anlamda alternatifsizlik sorunu yaşamasıyla alâkalı olmakla birlikte, Muâviye'nin, Mısır valileriyle mücadelesinde uyguladığı metotlarla da doğrudan ilişkilidir.

Muâviye, Mısır valileriyle mücadelesinde, birlikte hareket ettiği Amr b. el-Âs'ın danışmanlığından da yararlanarak siyasetin bütün inceliklerini kullanmıştır. O, plânlı bir şekilde, stratejik bir noktaya, doğru zamanlarda hamlelerini yaparken, seçkin bir kadronun desteğini de arkasına almıştır. Mücadele ettiği Mısır valilerini çok iyi tanıyan, onların karakter yapıları ve uygulamalarına göre yaklaşım sergileyen Muâviye; mektuplarla, hile ve tuzaklarla, geçmişteki olumsuz olayları kullanarak ve tartışmaya açık bazı icraatlarını manevî bir atmosfere bürümek suretiyle kamufler ederek hedefine ulaştı. Hz. Ali'yle arasındaki mücadelesinde, Hz. Ali'yi siyaset silâhiyle Mısır kanadından vurdu; kırılma noktalarından biri olan Mısır vilâyetine hâkim oldu.

Kaynaklar:

- » ABDÜLKERİM el-HATİB, *Ali b. Ebî Tâlib*, Beyrut 1975.
- » AHMED b. HANBEL, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed (v. 241/885), *Müsned*, Mısır 1313.

- » AHMED CEVDET PAŞA, *Kisâs-ı Enbiyâ ve Tevârîhi Hulefâ*, (sad.: Ali Arslan), İstanbul 1980.
- » AKARSU, Murat, *Hız. Osman ve Hilâfeti*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001, (yayımlanmamış Doktora Tezi).
- » AKBULUT, Ahmet, *Sahabe Devri Siyasî Hâdiselerinin Kelâmî Problemlere Etkileri*, İstanbul 1992.
- » ALGÜL, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, İstanbul 1986, c.: II.
- » APAK, Âdem, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi-2 (Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)*, İstanbul 2009.
- » _____, "Hz. Ali'nin Siyasî Kişiliği", *Hayatı Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri (08-10 Ekim 2004)*, Bursa 2005, ss. (28-50).
- » _____, "Hz. Osman'ın Hilafeti Döneminde Ümeyyegoğulları'nın Devlet İdaresindeki Yeri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa 1998, cilt: VII, sayı: 7, ss. (487-522).
- » _____, *İslâm Siyaset Geleneğinde Amr b. el-Âs*, Ankara 2001.
- » _____, "Muhammed b. Ebû Bekir es-Sıddîk", *DİA*, İstanbul 2005, c.: XXX, ss. (518).
- » AVCI, Casım, "Muhammed b. Ebû Huzeyfe", *DİA*, İstanbul 2005, c.: XXX, ss. (519).
- » AYAR, Kenan, "Mâlik b. el-Hâris el-Eşter'in İlk Dönem Siyasî Hadiselerdeki Rolü", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2005, c.: V, ss. (37-93).
- » _____, "Sahabe Dönemi İktidar Mücadelesinde Arap Dâhilerinden Kays b. Sa'd", *Öndokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun 2005, sayı: 20-21, ss. (115-169).
- » AYCAN, İrfan, *Saltanatı Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyan*, Ankara 1990.
- » AYCAN, İrfan - SARIÇAM, İbrahim, *Emevîler*, Ankara 2008.
- » BAKIR, Abdülhâlık, *Hız. Ali Dönemi*, Ankara 1991.
- » _____, "Kays b. Sa'd", *DİA*, Ankara 2002, XXV, ss. 93.
- » el-BELÂZÜRÎ, Ahmed b. Yahyâ, (v. 279/892), *Ensâbü'l-Eşrâf*, (thk.: Süheyl Zekkâr - Riyâd Zirikî), Beyrut 1996, c.: III.
- » el-BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil (v. 256/870), *Sahîhu'l-Buhârî*, İstanbul 1992, c.: I-VIII.
- » ÇERÇİ, Faris, "Mâlik el-Eşter'e Verdiği Ahidnâme'ye Göre Hz. Ali'nin Yönetim Anlayışı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 2007, sayı: 28, ss. (89-125).
- » ÇUBUKÇU, Asri, "Hâşim b. Utbe", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, ss. 410.
- » DEMİRCAN, Adnan, *Ali - Muâviye Kavgası*, İstanbul 2002.
- » _____, *Haricilerin Siyasî Faaliyetleri*, İstanbul 1996.
- » DENİZ, Ramazan, *Hız. Ali'nin Mısır Valisi Kays b. Sa'd'ın Hayatı ve Kişiliği*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2007, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- » EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (v. 275/888), *es-Sünen*, Mısır 1950, c.: I-V.
- » EBÛ'L-FİDÂ, İmâdüddin İsmâil b. Muhammed (v.732/1331), *el-Muhtasâr fî Ahvâl'i'l-Beşer*, Beyrut 1997, c.: I.
- » EBÛ NUAYM, Ahmed b. Abdullah el-Esbahânî (v. 430/1038), *Ma'rîfetü's-Sahâbe*, (thk.: Âdil b. Yûsuf), Riyad 1998, c.: I-II.
- » FAYDA, Mustafa, *Hız. Ömer Zamanında Gayri Müslimler*, İstanbul 1989.
- » FİĞLALİ, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, Ankara 1993.
- » _____, *İmam Ali*, Ankara, 2007.
- » GÖMBEYAZ, Melek Yılmaz, "Muaviye b. Ebî Süfyan'ın Muhafızlarını Bertaraf Etme Yöntemleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa 2010, cilt: 19, sayı: 1, ss. (301-332).
- » GÜNAL, Mustafa, *Hız. Ali Dönemi ve İç Siyaset*, İstanbul 1998.
- » HALİFE b. Hayyât, Ebû Ömer el-Leysi el-Asferî (v. 240/854), *et-Tabakât -Târîhu İbn Hayyât* (thk.: Süheyl Zekkâr), Dimeşk 1993.
- » HASAN İbrahim Hasan, *Siyasî Dinî- Kültürel- Sosyal İslâm Tarihi*, (çev.: İsmail Yiğit - Sadreddin Gümüş), İstanbul 1985, c.: I-II.
- » el-HATİB, Abdülkerîm, *Ali b. Ebî Tâlib*, Beyrut 1975.
- » HİTTİ, Philip K., *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, (çev.: Salih Tuğ), İstanbul 1989, c.: I.
- » HİZMETLİ, Sabri, "Tarihî Rivâyetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1985, sayı: XXVII, ss. (149-176).
- » _____, "Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları - Sonuçları ve Etkileri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1999, XXXIX, ss. (27-54).
- » HUDARÎ BEK, Muhammed, *Muhâdarâtü Târîhi'l-İslâmiyye*, Beyrut bty.
- » İBN ABDİLBERR, Ebû Ömer Yûsuf el-Kurtubî (v. 463/1070), *el-İstî'âb fî Ma'rîfet'i'l-Ashâb*, (nşr.: Ali Muhammed el-Becâvî), Kahire bty., c.: III.
- » İBN ABDÜLHAKEM, Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdullah (v. 257/870), *Fütûhu Mısır ve Ahbâruhâ*, Beyrut 1956, c.: I.

- » İBN ASÂKİR, Ebû'l-Kâsım Afî b. el-Hasen Hibetullah b. Abdullah eş-Şâfî, (v. 571/1175), *Târîhu Medineti'd-Dimesşk*, (thk.: Mühîbüddîn Ebû Saîd Ömer b. Ğarâme), Beyrut 1996, c.: XLIX, L, LIX.
- » İBN A'SEM, Ebû Muhammed Ahmed el-Kûfî (v. 314/926), *Kitâbü'l-Fütûh*, (thk.: Süheyl Zekkâr), Mısır 1992, c.: I
- » İBN HACER, Ahmed b. Ali el-Askalânî (v. 852/1447), *el-İsâbe fî Temyîzi's- Sahâbe*, (thk.: Ali Muhammed el-Becâvî), Beyrut 1992, c.: I, III, VII.
- » İBN HALDÛN, Abdurrahman b. Muhammed (v. 808/1405), *Târîhu İbn Haldûn*, Beyrut bty., c.: II.
- » İBN HAZM, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed (v. 456/1063), *Cemheratü Ensâbi'l-Arab*, Beyrut 2003, c.: I.
- » İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Abdülmelik (v. 213/828), *es-Sîretü'n-Nebevîyye*, (thk.: M. es-Sekkâ - İ. el-Ebyârî - A. eş-Şelebî), Mısır 1936, c.: II.
- » İBN KESİR, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer (v. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut 1861, c.: VII.
- » İBN MÂCE, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (v. 275/888), *es-Sünen*, (nşr.: Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Mısır 1954, c.: I-II.
- » İBN SA'D, Ebû Abdullah Muhammed (v. 230/844), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut bty., c.: I, II, IV.
- » İBN ŞEBBE, Ebû Zeyd Ömer (v. 262/876), *Târîhu'l-Medineti'l-Münevvera*, (thk.: Muhammed Şeltut), Cidde 1973, c.: II-III.
- » İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (v. 276/889), *el-Maârif*, Beyrut 1987.
- » İBN TAĞRİBERDÎ, Cemâlüddîn Ebû'l-Mehâsin Yûsuf el-Atabekî (v. 874/1469), *en-Nücûmü'z-Zâhira fî Mülûki Mısır ve'l-Kahira*, Kahire bty., c.: I.
- » el-İMÂME VE'S-SİYÂSE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe (v. 276/889)'ye atfedilen ancak ona ait olmayan müellifli meçhul eser, Mısır 1963, c.: I.
- » İBNÜ'L-ARABÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh (v. 543/1148), *el-Avâsim mine'l-Kavâsim*, (thk.: Mahmûd Mehdî el-İstanbulî), Beyrut 1987.
- » İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali (v. 597/1200), *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem ve'l-Mülûk*, (nşr.: Muhammed Abdülkâdir Atâ - Mustafa Abdülkâdir Atâ), Beyrut bty., c.: V.
- » İBNÜ'L-ESİR, İzzüddîn Ebû'l-Hasen Ali b. Ebû'l-Kerem (v. 630/1232), *el-Kâmil fî't-Târîh*, (thk.: Abdullah el-Kâdî), Beyrut 1995, c.: II.
- » İBNÜ'L-İMÂD, Abdü'l-Hayy b. Ahmed (v. 1089/1678), *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, (thk.: Abdülkadir el-Arnaût - Mahmûd el-Arnaût), by., 1986, c.: I.
- » İBNÜ'L-VERDÎ, Zeynüddîn Ömer b. Muzaffer (v. 749/1348), *Târîhu İbnü'l-Verdî*, Beyrut 1996, c.: I.
- » KANDEHLEVÎ, M. Yûsuf, *Hayâtü's-Sahâbe*, (çev.: Sıtkı Güllü), İstanbul 1996, c.: I-III.
- » KAPAR, Mehmet Ali, *İslâm'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi*, İstanbul 1998.
- » el-KETTÂNÎ, Muhammed Abdülhay, *et-Terâtübü'l-İdariyye*, (çev.: Ahmet Özel), İstanbul 1993, c.: III.
- » KILIÇ, Ünal, "Hz. Ali'nin Şehirlerin İdarecileriyle İlgili Politikaları", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: XII / II, Sivas 2008, ss. (121-140).
- » el-KİNDÎ, Ebû Ömer Yûsuf (v. 350 / 961), *Kitâbü'l-Vulât ve'l-Kudât*, Beyrut 1908.
- » MAHMÛD ŞÂKİR, *Dört Halife*, (çev.: Fikret Aydın), İstanbul 1994.
- » el-MES'ÛDÎ, Ebû'l-Hasen (v.346/957), *Mürûcû'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*, (thk.: M. Muhyiddîn Abdülhamîd), Mısır 1964, c.: II.
- » el-MİNKÂRÎ, Nasr b. Muzâhim (v. 212/827), *Vak'atü's-Sıffîn*, (thk.: A. Muhammed Hârûn), Kahire, 1981.
- » MUHAMMED RIZA, *el-İmam Ali b. Ebî Tâlib*, Beyrut bty., (Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye).
- » MÜSLİM, Ebû'l-Huseyn Müslim b. Haccâc (v. 261/877), *Sahîhu Müslim*, İstanbul 1992, c.: I-III.
- » en-NÛVEYRÎ, Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb, (v. 733/1332), *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, (thk.: Muhammed Rif'at Fethullah), Kahire 1985, c.: XX.
- » ÖNKAL, Ahmet, "Amr b. el-Âs", *DİA*, İstanbul 1991, III, ss. (79 - 81).
- » _____, "Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme", *İSTEM*, Konya 2003, yıl: 1, sayı: 2, ss. (33 - 68).
- » ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Eşter", *DİA*, İstanbul 1995, c.: XI, ss. (486-87).
- » es-SAN'ÂNÎ, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfî, (v. 211/827), *el-Musannef*, Beyrut 1972, c.: V.
- » SARIÇAM, İbrahim / Bk.: AYCAN, İrfan.

- » et-TABERÎ, Muhammed b. Cerîr (v. 310/922), *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, (thk.: Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm), Beyrut 1986, c.: IV-V.
- » TÂHÂ HÜSEYN, *İslâmiyyât el-Fitnetü'l-Kübrâ-I*, Beyrut 1984.
- » WATT, Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (çev.: E. Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981.
- » WELHAUSEN, Julius, *Arap Devleti ve Sükûtu*, (çev.: Fikret İşıltan), Ankara 1963.
- » et-TİRMİZİ, Ebû İsâ Muhammed (v. 279/892), *es-Sünen*, İstanbul 1981, c.: I-V.
- » el-YA'KÛBÎ, Ahmed b. Ebî Ya'kûb (v. 284/897), *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Beyrut 1960, c.: II.
- » YÂKÛT el-HAMEVÎ, Şihâbüddîn Ebû Abdullah (v. 626/1228), *Mu'cemü'l- Bülân*, Beyrut 1957, c.: III.
- » YİĞİT, İsmail, "Emeviler", *DİA*, İstanbul 1995, XI, ss. (87-104).
- » ez-ZEHEBÎ, Muhammed b. Ahmed (v. 748/1374), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, (thk.: Şuayb el-Arnaût), Müessesetü'r-Risâle, 1985, c.: III.